

CUMHURİYETİN 100. YILINDA

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ERGANİ

Prof. Dr. O. BOZAN - Dr. Öğr. Üyesi A. ERTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi A. CENGİZ - Dr. Öğr. Üyesi D. ADLIĞ

Editör

CUMHURİYETİN 100. YILINDA
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ERGANİ

DIYARBEKİR

Editör

ERGANI VİLÂYETİ Prof. Dr. Oktay BOZAN

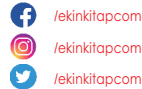
Dr. Öğr. Üyesi Abdusselam ERTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi Davut ADLIĞ

978-625-6460-02-7

EKİN Basım Yayın Dağıtım
Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.
Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA
Tel.: (0224) 220 16 72 - 223 04 37
Fax: (0224) 223 41 12
info@ekinyayinevi.com

CUMHURİYETİN 100. YILINDA

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ERGANİ

Editör

Prof. Dr. Oktay BOZAN

Dr. Öğr. Üyesi Abdusselam ERTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi Davut ADLIĞ

E K İ N

Basım Yayın Dağıtım

2023

© 2023 Ekin Yayınevi

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.

Sertifika No: 48743

ISBN: 978-625-6460-02-7

Sayfa Düzeni / Kapak Tasarımı: Vildan YAVUZ

Baskı ve Cilt:

Stüdyo Star Ajans Ltd. Şti.

Alaaddinbey Mah. 634. Sk.

NİLTİM Ayaz Plaza No: 24

Tel. (0224) 249 33 20

Sertifika No: 48334

Baskı Tarihi: Nisan 2023

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.

Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA

Tel .: (0.224) 220 16 72 - 223 04 37

Fax.: (0.224) 223 41 12

e-mail: info@ekinyayinevi.com

www.ekinkitap.com

Her yazar kendi makalesinden sorumludur.

Kapak fotoğrafları Ergani Belediyesi Arşivine aittir.

*Bu Kitap Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve Ergani Belediyesinin Katkılarıyla
Basılmıştır.*

İÇİNDEKİLER

Rıfat GÜNALAN

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DİYARBAKIR VİLAYETİ'NE BAĞLI ERGANİ
SANCAĞI'NIN İDARİ VE SOSYAL DURUMUNA DAİR BAZI TESPİTLER 1**

Serkan SARI

1715 VENEDİK SEFERİNİN ERGANİ HAVALİSİNE ETKİLERİNE DAİR BAZI BELGELER..... 19

İbrahim YILMAZÇELİK

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE ERGANİ TARİHİ HAKKINDA BAZI TESPİTLER.....31

Veysel GÜRHAN

OSMANLI DÖNEMİNDE ERGANİ'DE GAYRİMÜSLİM NÜFUSU (16-19. Yüzyıllar)85

Gülşen AKKOYUN ÖZLÜ

AMERİKAN BOARD MİSYONERLERİ'NİN ERGANİ'DEKİ FAALİYETLERİ 107

Mustafa ÖKSÜZ

**YENİ BİR DÖNEMİN ŞAFAĞINDA ERGANİ HRİSTİYANLARINA BİR BAKIŞ
(1739-1780/H. 1152-H. 1194h) 121**

Oktay BOZAN

ERGANİ KEFALET DEFTERİNE GÖRE ERMENİLER 137

Sabri MENGİRKAON

DİYARBEKİR VİLAYET GAZETESİ'NE GÖRE ERGANİ VE ÇEVRESİ 179

Ekrem AKMAN

**KEBAN VE ERGANİ MADENLERİNDE YÖNETİM: VOYVODALARIN
UYGUNSUZLUKLARI VE EŞKİYALIK FAALİYETLERİ217**

Hande KONCA

**OSMANLI SON DÖNEMİNDE KAMU PERSONELLERİNİN İŞLEDİĞİ SUÇLAR, CEZA
MÜEYYİDELERİ VE ERGANİ SANCAĞI ÖRNEĞİ237**

Erdal ÇİFTÇİ

NÜFUS DEFTERLERİ İŞİĞİNDA ERGANİ'DE AŞİRETLE VE İSKÂN261

Oktay BOZAN

Ayetullah KIZIL

2670 NOLU ERGANİ MADENİ NÜFUS DEFTERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 275

Mahmut TURAN

Mehmet ÇETİNKAYA

ERGANİ SANCAĞINDA MÜSLİM- GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİ (1900-1925)301

Fatma UYGUR

**DÜYÜN-İ UMÜMIYYE DÖNEMİNDE FRANSIZLARIN ERGANİ MADEN HAVZASINA
ORYANTALİST YAKLAŞIMI 319**

Ali Fuat ÖRENÇ

MUTASARRIFLIK İDARESİNDEN VİLAYET YÖNETİMİNE ERGANİ (1876-1926) 335

Yurdal DEMİREL

**ERGANİ MADENİ SANCAĞI'NIN YÖNETİCİLERİ: ERGANİ MADENİ SANCAĞI
MUTASARRIFLARI..... 375**

Cemal ÜLKE

19. YÜZYIL SEYAHATNAMELERİNDE ERGANİ VE ÇEVRESİ..... 395

Feyza BULUT

Ömer DİNÇER

EVLİYA ÇELEBİ ÖZELİNDE SEYYAHLARIN GÖZÜYLE ERGANİ 409

DİYARBEKİR VİLAYET GAZETESİ'NE GÖRE ERGANİ VE ÇEVRESİ

*Sabri MENGİRKAON**

GİRİŞ

Ergani, tarihin bütün dönemlerinde önemli bir geçiş noktası/güzergâh olmakla beraber içerisinde barındırdığı zengin maden kaynakları dışında genel olarak önem atfedilen bir yer olmamıştır. Bunun genel itibariyle birkaç nedenden ileri geldiği söylenebilir. Ergani'nin 1876'ya kadar Makam Dağı üzerinde bulunan bir kale yerleşimi olması kentin fizikî çevresinin genişlemesini sınırlamıştır. Ayrıca ilerleyen sayfalarda da görüleceği üzere sık sık yer değiştirmiş; kaza merkezi bazı dönemler Ergani Kasabası olsa da ekseriyetle buraya çok yakın bir mesafede bulunan Maden'de olmuştur. Bu anlamda her ne kadar Irak ve Suriye coğrafyalarından Anadolu'ya açılan güzergâhta önemli bir kavşak ve İstanbul-Bağdat yolu üzerinde bir yerleşim olsa da kalıcı bir merkez olamamış; bu durum tarihî süreç içerisinde Ergani'nin dört başı mamur bir kent olmasına imkân tanımamıştır. Bu meyanda Ergani'de kentsel hafızasının oluşumu da büyük oranda gerçekleşmemiştir. Güneydeki engin düzlüklere karşın Ergani'nin dağlık coğrafyasının da bunda payı vardır. Fiziksel anlamda engebeli ve dağlık yapı tarımsal faaliyetleri sınırlandırdığı gibi büyük bir kent yapılanmasının önünde de daima engel olmuştur. Bu nedenlerle bu bölge, Anadolu'ya açılan sahada güneydeki geniş araziye kuzeye bağlayan bir geçit olarak önem kazanmıştır. Maden Çayı Vadisi bu anlamda konaklama yeri olarak değil daha ziyade bir geçit olarak kalmıştır.

Diğer taraftan Diyarbekir'e olan yakınlığı Ergani'yi bütün dönemler boyunca gölgede bırakarak gelişimin de büyük oranda Diyarbekir'in durumuna bağlı hale getirmiştir. Burası hemen hemen bütün dönemlerde Diyarbekir'e bağlı bir merkez olarak yönetilmiştir. 11. yüzyılın hemen başlarında Diyarbekir

* Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Tarih Bölümü, sabrimengirkaon@artuklu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0001-6503-2140>.

ve çevresinde hâkimiyet kuran Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Melikşah, bu bölgede daha önce egemen olan selefleri gibi Ergani'yi Diyarbakir'e bağlı olarak yönetmiştir.¹ Aynı şekilde Diyarbakir ve çevresi 1515'te Şah İsmail'den alındığında Osmanlı Devleti'nin yaptığı ilk idari taksimatta bu durum tasdik edilmişti.² Ergani'nin idari taksimatında 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar fazla bir değişiklik olmamıştır.³ Ancak bakır madenlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru tekrar faal duruma gelmesiyle beraber kaza merkezi Maden'e taşınmış ve "Ergani Osmaniye Nahiyesi" adı altında Maden Sancağı'nın bir bucağı olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır.⁴ Bu dönemden sonra Ergani'nin idari taksimatında sürekli değişikliklerin yapıldığı görülmektedir.

1845 yılındaki taksimatta Ergani, Maden adıyla Harput'a bağlanmıştır.⁵ 1867 Vilayet Nizamnamesi'nde de bu durum devam etmiştir: Harput, Mamûrat'ü-âziz Vilayeti adıyla Merkez ve Ergani Madeni Sancağı olarak ayrı bir vilayete dönüştürülmüştür.⁶ Ancak birkaç yıl sonraki başka bir mülki düzenlemede Mamûratü'l-âziz bütün mülhakatıyla beraber tekrar Diyarbakir'e bağlanmıştır. Bu sırada Ergani de "Ergani Madeni" adıyla Diyarbakir Sancağı'nın

-
- ¹ Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, T.T.K., Ankara, 1980, s. 87.
 - ² Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliği'nin İlk Taksimatı", *Tarih Dergisi*, S. 23, s. 27; Ayrıca teferruatlı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakir (1790-1840)*, T.T.K, Ankara, 1995.
 - ³ 1844'te Ergani, "Maden-i Hümayûn merbûtatına" bağlı olarak Diyarbakir Eyaleti'nin bir kazası durumundaydı. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakir (1790-1840)*, s. 102; İbrahim Yılmazçelik, "Diyarbakir Eyaleti'nin Tanzimat'a Dâhil Edilmesiyle Şehir ve Eyalet Yönetimi'nde Ortaya Çıkan Meseleler", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakir*, C. 1, Ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 41-42.
 - ⁴ Esen Durmuş, *Ergani İlçesi'nin Coğrafyası*, Fırat Üniversitesi S.B.E., Elazığ, 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 141; Söhrab Mustafayev, *Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Ergani Bakır Madenleri İşletmesi (1923-1960)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi S.B.E., Van, 2020, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 14; Bu dönemde Ergani'de 270'i Rum, 173'ü Ermeni ve 300'ü de Türk olmak üzere 743 kadar hane vardı. Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1980, s. 282.
 - ⁵ Kadir Acar, "Diyarbakir Vilayeti'nin Kurulması ve İlk Mülki Taksimatı", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakir*, C. 1, Ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 69.
 - ⁶ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş 1: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 125.

bir kazası haline getirilmiştir.⁷ Aynı tarihlerdeki başka bir kayıta Diyarbakir Sancağı'na bağlı Ergani Kazası olarak yazıldığı da görülmektedir.⁸

1876 yazında Mamûratü'l-âziz Sancağı Diyarbakir'den ayrılarak müstakil bir vilayet haline getirilerek Ergani Madeni de buraya bağlandı.⁹ Diğer taraftan aynı tarihlerde Ergani'nin yerleşim yeri de değişmeye başladı. Kent o dönem Makam Dağı'nın tepesinde bulunan kale içerisindeyken¹⁰ Kurt İsmail Paşa'nın valiliği döneminde yapımına başlanan Diyarbakir ile Mamûratü'l-âziz ve oradan da Samsun'a devam eden şose yolun (Demir Yolu) 1876'da dağın eteklerinden geçmesiyle yolun yakınlarına indi. İlk olarak bu yolun kenarına bazı dükkanlar yapıldığından ahali yeni Ergani'ye "Dıkana" diyordu.¹¹

1879-1880 yılını kapsayan devlet salnamesine göre ise Ergani Madeni Diyarbakir'e bağlıdır. Takip eden yıl Mamûratü'l-âziz Vilayeti'nin yeniden ihdas edilmesiyle buraya dâhil edildi.¹² 1883'te Mamûratü'l-âziz Livası Diyarbakir'den ayrıldı, Ergani Madeni ise liva olarak tekrar Diyarbakir'e bağlandı.¹³ Ancak diğerleri gibi bu son düzenleme de uzun ömürlü olmadı. Zira 1884-1885 yılını kapsayan Diyarbakir Vilayet Salnamesi'nde Diyarbakir'e bağlı yerler arasında buranın adı geçmemektedir.¹⁴ Ancak çok kısa süre sonra 1885 yılında tekrar Diyarbakir'e ilhak edildi.¹⁵ 1895-1896'da Ergani Madeni Sancağı hâlâ

⁷ Diyarbakir Vilayet Gazetesi, No: 54, 11 Ağustos 1870, s. 1 (Bundan sonra "DVG"); Musa Çadircı, "19. yüzyılda Yönetim Merkezi Diyarbakır", *Tüm Yönleriyle Diyarbakır 2. Sempozyumu*, Haz. Necdet Ada-bağ, Remzi İnanç, İlhami Nalbantoğlu, Zülfükar Sayın, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, s. 27; Yılmazçelik, "Diyarbakır Eyaleti'nin Tanzimat'a Dâhil Edilmesiyle Şehir ve Eyalet Yönetimi'nde Ortaya Çıkan Meseleler", s. 45-47; DVG, No: 64, 21 Ekim 1870, s. 1.

⁸ DVG, No: 56, 25 Ağustos 1870, s. 1.

⁹ DVG, No: 351, 1 Temmuz 1876, s. 3. Ali Fuat Öreñç, "1867 Vilayet Düzenlemesinden I. Dünya Savaşı Başlarına Kadar Diyarbakır'da Mülkî Yapı", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 97.

¹⁰ 17. yüzyıl seyyahlarından Evliya Çelebi'nin aktardığına göre o dönemde Ergani, Diyarbakir'e bağlı bir sancak olarak Makam Dağı'nın zirvesinde bulunan kale içerisindeki 2.000 haneden müteşkil bir yerleşimdi. *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 4. Kitap 1. Cilt*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 28.

¹¹ Durmuş, *Ergani İlçesi'nin Coğrafyası*, s. 139.

¹² Hasan Arslan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923) Diyarbakir Eyaleti/Vilayeti'nin İdari Teşkilatlanması", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 143-145.

¹³ Çadircı, "19. yüzyılda Yönetim Merkezi Diyarbakır", s. 27; Arslan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923) Diyarbakir Eyaleti/Vilayeti'nin İdari Teşkilatlanması", s. 143-145.

¹⁴ Mehmet Zeki İzgöer, *Diyarbakır Salnameleri*, C. 3, Diyarbakir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 314.

¹⁵ Öreñç, "1867 Vilayet Düzenlemesinden I. Dünya Savaşı Başlarına Kadar Diyarbakır'da Mülkî Yapı", s. 100.

Diyarbakir'e mülhaktır.¹⁶ Bu son düzenleme diğerlerinden daha kalıcı oldu. Zira 1903'e gelindiğinde burası hâlâ Diyarbakir'e bağlıydı.¹⁷ 1906 yılına aynı idari düzenlemenin yürürlükte olduğu görülmektedir.¹⁸ Bu durum Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar değişmedi.¹⁹ 1921'de ise Ergani, Maden ve Çermik'i de kapsayan bir vilayet olarak örgütlendi. Ancak iki yıl sonra Ergani ili Elaziz ve Diyarbakir illeri arasında sıkışmış bir durumda olduğundan ilçe statüsüne düşürülerek tekrar Diyarbakir'e bağlandı.²⁰

Yukarıda kısaca 19. yüzyıldaki idari taksimatını verdiğimiz Ergani ile ilgili çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Burada bulunan Bakır Maden-i Hümayûnu'nun dünyanın en önemli bakır madenlerinden²¹ birisi olmasından dolayı yapılan çalışmalar da daha ziyade bu maden ve iltisaklı konular etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla Ergani ile ilgili kent ve sosyal tarih araştırmaları alanındaki çalışmalar henüz istenilen seviyede değildir. İlerleyen sayfalarda da açıklanacağı üzere gazeteler özellikle kentin sosyal, ekonomik ve fiziki geçmişi ile ilgili çalışmalar açısından önemli bir kaynak durumundadır. Bu çalışmanın amacı da Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nde çıkan haberler üzerinden Ergani ve çevresinin özellikle 19. yüzyılın son dönemlerindeki durumunu genel çerçevede ortaya koymak; daha sonra yapılacak çalışmalar için kaynak oluşturmaktır.

Çalışmanın kaynağı Diyarbakir Vilayet Gazetesi'dir. Gazetenin elde bulunan birinci ve yirmi sekizinci yıllarını kapsayan 3 Ağustos 1869 (1. sayı) ile 5 Mart 1905 (1312. sayı) yılları arasındaki 570'in üzerinde nüshası incelenmiş ve özellikle "Vaka-yı Vilayet" başlığı altında verilen Ergani ile ilgili kayıtlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bulunan haberler usulüne uygun olarak transkribe edilmiş ve günümüz Türkçesi ile özetlenmiştir.

Diyarbakir Vilayet Gazetesi'ne Göre Ergani

Türkiye'de akademik tarihî çalışmalar genel olarak Osmanlı arşiv kayıtları üzerinden çalışılmıştır. Bunun bazı makul gerekçeleri vardır: Her şeyden

¹⁶ Arslan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923) Diyarbakir Eyaleti/Vilayeti'nin İdari Teşkilatlanması", s. 147.

¹⁷ Öreñç, "1867 Vilayet Düzenlemesinden I. Dünya Savaşı Başlarına Kadar Diyarbakir'da Mülkî Yapı", s. 113.

¹⁸ Çadircı, "19. yüzyılda Yönetim Merkezi Diyarbakir", s. 28.

¹⁹ Arslan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923) Diyarbakir Eyaleti/Vilayeti'nin İdari Teşkilatlanması", s. 148.

²⁰ Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş 1: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, s. 130; Arslan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923) Diyarbakir Eyaleti/Vilayeti'nin İdari Teşkilatlanması", s. 151.

²¹ Ersoy Zengin, "Ergani Bakır Maden-i Hümayûnu (1900-1918)", *Atatürk Üniversitesi S.B.E Dergisi*, Haziran 2018 22(2), s. 933; Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, s. 282.

önce ilk dönemlerde araştırma alanlarının devlet ve hanedan ekseninde olması çalışmalarda arşiv kayıtlarını önemli bir konuma getirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son uzun ömürlü devlet olması araştırmacıları bu devleti uzunca bir süre ayakta tutan idari mihverdi anlamaya itmiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'ne ait arşiv kayıtlarının tasniflenerek kolayca araştırmaya açılması ve erişilebilir olması da bunda etkili olmuştur. Öte yandan araştırmacıların devletin resmî kayıtlarına olan itimadı da bu anlamda önemlidir. Dolayısıyla araştırmalar uzunca bir süre devletin resmî kayıtlarına bağlı çalışılmıştır. Ancak bu çalışmalar muhtevaları bakımından daha ziyade devletin bürokratik ve yönetsel alanlarıyla ilgili vesikalardır. Söz gelimi bu vesikalarda toplumun "diğer" kesimini oluşturan örneğin kadın ve çocukların sesi pek işitilmez.

Bilhassa son yıllarda özellikle araştırma alanlarının devlet ve hanedan ekseninden kent tarihî, sosyal ve toplumsal tarih gibi konulara kayması farklı kaynakların da önemini artırmış ve ortaya devletin bürokratik kayıtlarından bağımsız ciddi miktarda kaynak çıkmıştır. Bu kaynaklardan bir kısmı özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok yerde bastırılmış olan yarı resmî nitelikteki salnameler, gazeteler ve mecmuaların yanında resmî olmayan diğer süreli yayınlardır. Bu anlamda özellikle gazeteler, içerdikleri konuların çeşitliliği ve süreklilik arz etmelerinden dolayı son yıllarda araştırmacıların en fazla kullandıkları kaynaklardan birisi olmuştur. Öte yandan Osmanlı'da gazetelerin yayımlandığı tarihte ve öncesindeki süreçte haberleşme konusundaki zorluklar ve diğer nedenlerden dolayı hem merkezden hem de yerelden gönderilen belgeler içerikleri yönünden zayıftır. Ancak gazeteler bu anlamda herhangi bir sınırlamaya takılmayan ve konunun etraflıca değerlendirilebildiği kayıtlardır. Diğer taraftan gazeteler devletin soğuk bürokratik belgelerinin yanında oldukça renkli ve canlı kaynaklardır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere gazetelerde toplumun bütün kesiminden kişilerin sesleri duyulabildiği gibi bunun ötesine de geçilmektedir.

Takvim-i Vekayi Gazetesi birçok araştırmacı tarafından Osmanlı basınının miladı olarak kabul edilir. Gerçekten de daha önce bazı yabancı kişiler ve gayrimüslimlerce gazeteler çıkarılmışsa da bu alanda asıl sıçrama Takvim-i Vekayi ile gerçekleşmiştir. Bu durumda devletin yenileşme çabalarının büyük bir etkisi görülür. III. Selim ile beraber başlatılan Osmanlı yenileşmesinin II. Mahmut döneminde ivme kazanmasıyla devletin uygulamaya koyduğu kanun ve nizamların genel çerçevelerinin memurlarca anlaşılması için padişahın emriyle 1831'de İstanbul merkezli ilk resmî gazete olan Takvim-i Vekayi çıkarıl-

maya başlanmıştır.²² Öte yandan gazetenin çıkarılmasındaki motivasyondan birisini de ahalinin devletin resmî kanalları tarafından bilgilendirilmesi düşüncesi oluşturmaktaydı. Gazetenin Arapça, Fransızca, Farsça, Rumca, Ermenice ve Bulgarca nüshalarının çıkarılması bu amaca matuftu. Böylece İstanbul ve çevresinde yoğunlaşan basın alanındaki tecrübeler 1864 Vilayet Nizamnamesi'nden sonra Anadolu'nun ve devletin diğer bölgelerinde de basın işlerinin tatbik edilmesi için bir altyapı sağladı.²³

Osmanlı taşra basınının gelişimi Tanzimat Fermanı'nı takip eden süreçte mahallî idareler ile ilgili en büyük düzenleme olan 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne içkindir.²⁴ Aslında bu nizamname Tuna'da uygulanan vilayet nizamnamesinin olumlu sonuçlarının bir sonucudur. Bu nizamnamenin getirdiği diğer idari düzenlemelerin yanında yedinci maddesi her vilayette bir matbaanın kurulması buradaki işleri yürütmek üzere de bir mektupçuluk kurumunun kurulmasına olanak sağladı. Kurulacak matbaaların idaresinin yanında, gazetede yazılacak yazıların büyük bir kısmı da bu mektupçulara havale edildi.²⁵ Buna göre kurulan matbaalarda salnameler, takvimler, dinî, edebî yayınlar ve kitapların yanında bir de resmî bir vilayet gazetesinin çıkarılması amaçlanıyordu.²⁶ Vilayet matbaalarında çıkarılan gazeteler Tanzimat'tan tevarüs eden ruha uygun olarak çok dilli çıkarılmaktaydı. Buradaki amaç tıpkı Takvim-i Vekayi örneğinde olduğu gibi devletin icraat ve yeniliklerinin bütün topluma anlatılabilmesiydi. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin bu anlamda başarılı olduğu söylenebilir. Zira 1876 yılına gelindiğinde Osmanlı taşrasında içlerinde Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nin de olduğu 22 Vilayet Gazetesi yayın hayatına devam ediyordu.²⁷

Diyarbakir Vilayet Matbaası erken denilebilecek bir tarih olan 1869'da faaliyetlerine başladı.²⁸ Diyarbakir'in bu konuya hızlıca uyum sağlamasının

²² Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 70.

²³ Talip Atalay, "Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbakir Vilayet Gazetesi", *AÜİFD*, XLVIII (2007), S. I, s.137.

²⁴ 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin getirdiği yenilikler için bkz. İlber Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 231-244.

²⁵ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, T.T.K., Ankara, 1997, s. 292.

²⁶ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 291; Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 99.

²⁷ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 292.

²⁸ Örneğin Osmanlı Devleti'nin en önemli kentlerinden olan ve İttihat ve Terakki'nin kurulmasına zemin hazırlayan canlı entelektüel bir hayata sahip olan Manastır'da dahi hükümet matbaası 1878'de, vilayet

nedenlerinden birisi Vali Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa'nın (İsmail Hakkı Paşa) bu alandaki çalışmalarıdır. 28 Mayıs 1868'de Diyarbakır Valiliği'ne başlayan Kurt İsmail Paşa, kentte başta güvenlik olmak üzere bazı acil sorunları çözüme kavuşturduktan sonra 1869 haziranında matbaada kullanılmak üzere hurufat ve diğer makineleri temin ederek İçkale'de bulunan cezaevinin bitişiğindeki binada Diyarbakır Vilayet Matbaası'nı kurdu.²⁹ Gerekli düzenlemelerin yapılmasından iki ay sonra matbaa faaliyetlerine başladı.

Diyarbakır Vilayet Gazetesi matbaanın kurulmasından kısa bir süre sonra 3 Ağustos 1869'da haftalık olarak yayın hayatına başladı.³⁰ Gazete başlarda salı, birkaç sayı sonra perşembe günleri çıkarıldı. Devam eden yıllarda ise gazetenin pazartesi günleri yayımlandığı görülmektedir. Gazetenin ilk sayısında uzun uzadıya padişaha şükranîyet arz edildikten sonra ahalinin bilgilendirilmesi ve kendileri için faydalı şeyleri anlamalarını sağlayacak bilgilendirmelerin yanında devlet tarafından yapılacak yeniliklerin ulaştırılması için "teşkilat-ı cedideye" uygun olarak her vilayette bir gazete çıkarılmasına müsaade olunduğundan Diyarbakır'da de devletin ve memurların desteğiyle bir gazetenin çıkarılacağı ilan ediliyordu.³¹

Başlangıçta Diyarbakır Litografya Matbaası'nda taş baskı ile yayınlanan gazete³² sonraki yıl matbaanın Hurufat ve Litografya Matbaası olarak iki kısma ayrılmasıyla Hurufat Matbaası'nda basılmıştır. Said Paşa, İbrahim ve Osib efendilerin idaresinde bulunan matbaada gazeteyi ilk defa yayına hazırlayan kişi dönemin mektupçusu Süleyman Nazif'in babası Said Paşa'dır. 1872-1884 yılları arasında Ziya Gökalp'in babası Mehmet Tevfik Efendi sonraki yıllarda ise Said Paşa'nın oğlu Süleyman Nazif gazeteyi çıkaran mektupçulardandır. Gazetenin özel şahıslara devredildiği 1931 yılındaki son mektupçu ise Basri Konyar'dır.³³

matbaası ise 1899'da kurulabilmiştir. Yüksel Nizamoğlu, "Manastır Vilayet Gazetesi Gözüyle Manastır (1905-1906)", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, Haz. Mustafa Özkan-Enfel Doğan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 648.

²⁹ DVG, No. 153, 25 Temmuz 1872, s. 1; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi*, C. 2, Diyarbakır Belediyesi Yayınları, Ankara, 1990, s. 696.

³⁰ DVG, No. 1, 3 Ağustos 1869, s. 1.

³¹ DVG, No. 1, 3 Ağustos 1869, s. 1.

³² Mehmet Zeki İzgöer, *Diyarbakır Salnameleri*, C. 1, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 46-79.

³³ İzgöer, *Diyarbakır Salnameleri*, C. 1, s. 104-105; Talip Atalay, "Yerel Bir Tarihi Kaynak Olarak Diyarbakır Vilayet Gazetesi ve Ermeniler", *AÜİFD* 47 (2006), S. 1, s.147; Ziya Gökalp'in babası ve anne tarafından akrabaları olan Pirinççizadeler Diyarbakır Vilayet Gazetesi ile elde ettikleri yayın-basın tecrübesini daha sonra da devam ettirmiştir. Bkz: Şeyhmus Bingül, "İttihat ve Terakki Döneminde Diyarbakır'da Yerel Ba-

Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nde haberler belli bir önem sırasına göre yayınlanıyordu. Bu anlamda haberlerin sıralamasında bir protokolden söz etmek mümkündür. Gazetenin ilk sayfasında daha ziyade İstanbul'dan vilayete gelen resmî nitelikteki tebligat, tevcih, emirname, nişan, nizamname ve çeşitli talimatları içeren yazılar neşrediliyordu. Ardından “Vaka-yı Vilayet” başlığı altında Diyarbakir ve mülhakatındaki diğer yerlerden gelen haberler yayınlanıyordu. Üçüncü olarak “Vaka-yı Umûmiye” başlığı altında başta İstanbul merkezli gazetelerden ve diğer kaynaklardan derlenen haberlere yer verilmekteydi. Bu başlıkta veya “Havadis-i Hariciyye” başlığı altında Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasındaki gelişmeler ele alınıyordu. Öte yandan “Ulûm-u Fünun” ya da doğrudan “Fünun” adı altında insan fizyolojisi ve diğer konular ile ilgili yazılar kaleme alınıyordu. Yine buna yakın haber ve makaleler “Nev’iyye” ile “Tefrika” başlığı altında da ele alınmıştır. Bu yazıların neredeyse tamamı imzasızdır. Gazetede son olarak “İlan” bölümü yer almaktaydı. Bu kısımda da vilayet ile ilgili yenilikler ve yerel yönetimden gelen talepler doğrultusunda ahalinin bilgilendirilmesi amaçlanmıştı. Gerçekten de başlangıçta gazetenin üstlendiği en büyük rollerinden birisi buydu. Söz gelimi vilayetin en önemli geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık konusunda gazetede çok sayıda eğitici makale ve yazının yanında özellikle salgın hastalık gibi dönemlerde hastalıklardan korunmak için yapılması gerekenler neşrediliyordu.³⁴

Diyarbakir ve buraya bağlı yerlerin büyüklüğü nedeniyle özellikle vakaların çok olduğu dönemlerde gazetenin sekiz sayfa olarak çıkarılması düşünülmüşse de³⁵ bu karar birkaç sayı dışında uygulanmadı. Gazete uzunca bir süre iki sütun üzerine dört sayfa olarak yayınlandı. Dördüncü yıldaki yüz elli birinci sayıdan itibaren ise gazetenin üç sütun üzerine yine dört sayfa olarak yayınlanmasına devam edildi.³⁶ Öte yandan bazı sayılar üç sayfa olarak da çıkarılmıştır. Gazetenin en azından elde bulunan nüshalarında resim ve karikatür bulunmakla beraber bazılarında haritaların kullanıldığı görülmektedir.³⁷

Yukarıda değinildiği üzere Takvim-i Vekayi'den bu yana gazetelerin çok dilli olması noktasında bir temayül vardı. Bunun nedeni büyük oranda yukarıda

sın: Dicle Gazetesi Örneği (1911-1915)”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 1 (26), Mart 2020, s. 258-276.

³⁴ Diyarbakir’de çiftçilik işleri konusundaki değerlendirmeler için bkz. DVG, No. 239, 16 Nisan 1874, s. 3; DVG, No. 365, 12 Ekim 1876, s. 1. Salgın hastalıklar konusunda ayrıca bkz. BOA, Y. PRK. TKM., 18/15, Diyarbakir Vilayet Gazetesi’nin 7 Temmuz 1890 tarihli nüshasında çıkan makalenin tercümesi.

³⁵ DVG, No. 21, 24 Aralık 1869, s. 1.

³⁶ DVG, No. 151, 11 Temmuz 1872, s. 1.

³⁷ 19. yüzyılın sonlarında gündemde olan ve güzergâhı sık sık değişen Hicaz Demiryoluna ait bir harita için bkz: DVG, No. 1225, 24 Mart 1896, s. 1.

da bahsedildiği üzere ahalinin bilgilendirilmesiydi. Öncülleri gibi Diyarbakir Vilayet Gazetesi de yirmi birinci sayısına dek iki sayfası Türkçe ve iki sayfası da Ermenice olacak şekilde yayınlandı. Ancak eldeki nüshalarda Ermenice yazılan bu sayfalara tesadüf olunamamaktadır. Bunun nedeni çok büyük bir ihtimalle yirmi birinci sayıda yazıldığı üzere önceki nüshaların tekrar Türkçe basılmasından ileri gelmektedir. Öte yandan aynı sayıda, Mardin ve Siirt'teki ahalinin ekseriyeti Arapça konuştuğundan gazetenin ayrıca Arapça olarak da basılmasına ihtiyaç duyulduğu yazılıyordu. Ancak bir gazeteye merkezden gelen resmî yazıların yanında bütün vilayetdeki olayların üç dilde yazılması haberlerin “birbirine girmesine neden olacağından”; bunun yerine gazetenin her dilde müstakil olarak basılması daha sürdürülebilir görülmüştür.

Matbaada haberleri Arapça'ya çevirecek bir mütercimim olmaması nedeniyle ilgili mütercimim bulunmasına kadar gazetenin 1.500 nüsha Türkçe ve 500 nüsha olarak da Ermenice çıkarılmasına karar verildi. Bunun yanında gazetenin “vilayetin vekayiname-i resmîyesi” olmasından dolayı yirmi birinci sayıya kadar olan nüshaların tekrar Türkçe basılmasına karar verilerek isteyenlerin bunları alabileceği yazılıyordu.³⁸ Bugün elimizde bulunan nüshaların ilk yirmi bir sayısı da muhtemelen bu son basımdaki sayılardır.

İlerleyen sayılarda alınan bu kararın da tam olarak uygulanmadığı görülmektedir. Zira gazetenin yüz ellinci sayısında yazıldığına göre gazete 1870 ocağından beri Türkçe ve Ermenice iki ayrı nüsha olarak yayınlanıyordu. Arapça yayın konusu ise hiç uygulanamamıştı. Ancak aynı sayıda yazılana göre gazetenin Ermenice yazılan nüshası yeterli sayıda satılamadığından bu yolda harcanan para zayi oluyordu. Söz gelimi Hristiyan ahali bile Türkçe nüsha okuduğundan bütün vilayet genelinde ancak dört yüz-beş yüz kadar Ermenice nüsha satılabiliyordu. Gazete idaresi için bu durum sürdürülebilir değildi.³⁹ Diğer yandan mevcut ekonomik koşullarda aylık masrafı 4.500 kuruşun üzerinde olan matbaa giderlerinde de kısıtlamaya gidilme ihtiyacı duyulmuştu. Bu nedenle litografya ve huruf matbaası giderleri 2.500 kuruşa indirilmiş, matbaa memurlarının bir kısmı işten çıkarılarak diğerlerinin ise maaşlarında kesintiye gidilmişti. Ancak daha sonra Ermenice kitap vesair yayımlamak isteyenler için matbaa malzemesi yerinde bırakılmış ve bazı memurlara da bunları basabilmeleri için gerekli ruhsat verilmişti.⁴⁰

³⁸ DVG, No. 21, 24 Aralık 1869, s. 1.

³⁹ DVG, No. 150, 4 Temmuz 1872, s. 1.

⁴⁰ DVG, No. 150, 4 Temmuz 1872, s. 1.

Diyarbakir Vilayet Gazetesi haftalık çıkarılan bir gazete olmakla beraber bazı dönemlerde muhtelif sebeplerden dolayı çıkarılamamıştır. Örneğin 1882'de matbaa baskısında meydana gelen aşınma ve diğer aksilikler nedeniyle gazete yayın hayatına uzunca bir ara vermiştir.⁴¹ Aynı şekilde dönem dönem meydana gelen gelişmeler, sosyal ve ekonomik sorunlar da gazetenin geçici olarak yayına ara vermesine neden olmuştur. Bununla beraber Diyarbakir Vilayet Gazetesi, sivil kişilere satıldığı 1931 yılı⁴² ve devam eden kısa bir süre boyunca da yayın hayatına devam etmiştir. Bu anlamda Diyarbakir Vilayet Gazetesi, Anadolu'da en uzun soluklu yayın yapan gazetelerden birisidir.

Eldeki nüshalara bakıldığında bu çalışmanın konusunu oluşturan Ergani ile ilgili haberlerin buranın Diyarbakir'e bağlı olduğu 1869-1876 ve 1900'lü yılların başında kümelendiği görülmektedir. Gazetede burası ile ilgili bu dönemde yazılmış altmış yedi habere ulaşılmıştır. Haberlerde sadece Ergani olmakla beraber genel olarak Ergani Madeni çok nadiren de olsa Maden adının kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle gazetede yapılan taramalarda bu üç isim dikkate alınmıştır.

Ulaşılan haber sayısı çok fazla olmamakla beraber bize o dönem Ergani Sancağı merkez ve mülhakatında bulunan kasaba, nahiye ile köy gibi yerleşimler konusunda idari, ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi bilgiler sunmaktadır. Ergani ve mülhakatiyle ilgili haberlerin gazeteye ne şekilde ulaştığına bakılacak olursa; yerelden merkeze yazılan tahriratlardan ulaşılan bilgiler gazetenin en önemli haber kaynağıdır. Ayrıca Ergani'den Diyarbakir mahkemelerine havale olunan olay tutanakları da bu minvaldedir. Öte yandan Diyarbakir Vilayet Gazetesi, Diyarbakir Valiliği'ne bitişik bir binada yayın yaptığından⁴³, valilikte konuşulan konular ve yereldeki "güvenilir kişi"lerden alınan bilgi ve duyular da yine gazetenin en önemli haber kaynaklarıdır.

Bu çalışma Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nde Ergani ve çevresiyle ilgili çıkan haberlerin derlenmesinden oluşmaktadır. Dolayısıyla çalışmada verilen dağınık bilgilerden bahsi geçen tarihlerde Ergani ile ilgili bazı genellemelere gidilebilmesi amaçlanmıştır. Öte yandan bu çalışmanın sonraki çalışmalara kaynak teşkil etmesi umulmaktadır. Bu amaçla gazetede çıkan haberler araştırmacıların kolay ulaşımı için tasniflenerek belli başlıklar altında verilmiştir.

⁴¹ Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri", s. 100.

⁴² Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi*, s. 696.

⁴³ Ünal Taşkın, "Diyarbakır Vilayet Matbaası", *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ed. İbrahim Özcoşar vd., Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 366.

İmar Faaliyetleri

Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nde çıkan haberlerin büyük bir bölümü kente ve çevresindeki imar faaliyetleri ile ilgilidir. Özellikle Ergani'nin İstanbul ile Bağdat arasında güzergâh ve posta yolu üzerinde olması nedeniyle bu güzergâhın daima ulaşımına açık olması önemsenen bir durumdur. Ayrıca buradan çıkarılan bakırın Tokat kalhanesine götürülerek işlenmesi ve oradan da Samsun limanına taşınabilmesi için bu yolun yapımına ayrı bir önem atfediliyordu.⁴⁴ Bu anlamda 19. yüzyılın son çeyreğinde yapımı hızlanan yol çalışmaları gazetedeki haberler içerisinde büyük bir yekûn tutmaktadır.

19 Kasım 1869 tarihli bir habere göre bu yılın sonbaharında Palu'dan Ergani Madeni'ne giden yolun tamiri için 12 bin amele görevlendirilmişti. Mamûratü'l-âziz'den gelen yazıya göre 2.500 amelenin daha sevk olunduğu yazılmışsa da daha sonra Turuk Komisyonu'nun kayıtlarına göre sadece 1.700 amelenin ulaştığı; Palu'dan gelmesi gereken amelelerin ise henüz ulaşmamış olduğundan yol çalışmalarının tatil edildiği yazılmaktadır. Gazetedeki haberde yolların bu derecede önemli olmasına rağmen Mamûratü'l-âziz Sancağı idarecilerinin bu konuda gevşeklik göstermeleri kabul edilemez olduğundan vilayet idaresinin bu konuda gevşeklik gösterenlere ne türden cezalar verileceğini müzakere ettiği yazılmaktadır.⁴⁵ 1872 Kasım ayının sonlarındaki başka bir haberde Mamûretü'l-âziz'den Ergani Madeni'ne yapılan yolun 20 bin metresinin bitirilmiş olması hem Mamûratü'l-âziz'de hem de Ergani Madeni ve Diyarbakir'de sevinçle karşılanmıştır. Öte yandan yolun imalatı için yapılan kontratoda belirtilen köprülerin de büyük bir kısmı bitirildiğinden yolda çalışan işçilere tatil verilmiştir. Ayrıca Ergani Kaymakamlığı'ndan gelen yazıda yolun tamamen bitirilmesinden sonra tali yolların tesviyesine başlanacağı da bildirilmiştir.⁴⁶ Birkaç hafta sonra çıkan haberde bu konu üç sayfada ele alınmıştı. Buna göre, 1871'de yapılan planlamada Mamûratü'l-âziz'in Deveboynu Geçidi üzerinden Gölbaşı'na bağlanması planlanmış bunun için 105 bin kuruş nakit paraya ve 43 bini aşkın ameleye ihtiyaç duyulduğu merkeze bildirilmişti. Ancak daha sonra yapılan hesaplamalarda Deveboynu Geçidi'nin yaklaşık üç yüz metrelik parkurunun yol yapımı için uygun olmadığı anlaşılmıştı. Zira mühendislerce yapılan ilk incelemede burası arabalı taşıma için uygun bulunsun da daha sonraki değerlendirmelerde yolun yüzde 8-10 eğime sahip olmasından ve diğer sebeplerden dolayı bunda imkân görülmemişti. Ayrıca yol yapılsa bile her biri 30-40 bin kuru-

⁴⁴ Emrah Çetin, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı*, T.T.K., Ankara, 2017, s. 229.

⁴⁵ DVG, No: 16, 19 Kasım 1869, s. 2.

⁴⁶ DVG, No: 171, 28 Kasım 1872, s. 1.

şa mal olarak yüz elliden fazla köprüye ihtiyaç vardı. Yolun geçebileceği diğer güzergâhlar olan Cevizlik ve Ayı Bağı Köyü tarafının da çok sayıda eğim ve dolambaca sahip olmasından ve yolculuk süresinin iki saat kadar uzayacağından dolayı mevcut projeden vazgeçilmiştir.⁴⁷

Kurt İsmail Paşa, Mamûratü'l-âziz'e yakın zamanda mutasarrıf olarak atanan Said Paşa'dan güzergâh konusunda yeni bir çözüm bulmasını istedi. Said Paşa, derhâl işe girişerek yanına askeri mühendislerden Kolağası Tevfik Bey'i de alarak yeni güzergâh arayışına başladı. Said Paşa ve Tevfik Bey yaptıkları incelemede yolun Karasaz Köyü'nün sağ tarafından dağ yoluyla Gölbaşı'na bağlanmasının fennen uygun olacağına karar verdiler. Bu yol her ne kadar iki yüz yirmi beş metre kadar yokuş olsa da dağın eteklerinden devam edildiğinde zorluk yaşanmayacağı hendese ve fenni aletlerle ölçülerek anlaşıldı. Yolun dağın tepesine kadar beş diğer bölümlerde ise 6 metre eninde yapılması kararlaştırıldı. Projenin kabulüyle derhâl bir komisyon kurularak memur atamaları yapıldı. Komisyon başkanlığına da eski Diyarbakir valilerinden Çötelizade İshak Paşa'nın oğlu Avine Miralayı Osman Bey getirilerek imalatına 7 Eylül 1872'de başlandı. 21 bin metrelik yol köprüler dâhil iki buçuk ayda 30 bin kuruş gibi oldukça düşük bir maliyetle tamamlandı. Üstelik yeni yol eskisine göre dört buçuk saat daha kısa sürüyordu. Gazetede yazıldığına göre Kurt İsmail Paşa'nın çalışmaları ve yolun faydalarının ahaliye doğru aksettirilmesi hayırseverlerin bu işte yüreklendirilmesine ve işin böyle hızlıca tamamlanmasına olanak sağlamıştı. Gazetede son olarak bu işte emeği geçenlerin adları yazılmış ve kendilerine teşekkür edilmiştir.⁴⁸

Mamûratü'l-âziz-Ergani yolunun bitirilmesiyle diğer yolların imalatına başlanmıştır. 1873 ilkbaharında havalanın ısınması ve inşaat döneminin başlamasıyla Mamûratü'l-âziz Mutasarrıfı Said Paşa, Diyarbakir'e gelmiştir. Yol inşaatları için gerekli levazımat ve amele tedariki konusunda görüşmeler yapılarak önceki yıllarda bir kısmı yapılan Diyarbakir-Ergani yolunun tamamlanması için çalışmalar ve düzenlemeler yapılmıştır. Öte yandan alınan kararla Fiskaya yolundan Çaruği Köprüsü'nün ve Mardin'deki Ğurs Vadisi Geçidi'nin de yapımına kısa süre sonra başlanacaktır.⁴⁹ Ancak bu yolların uzunca bir süre bitirilemediği görülmektedir. Zira 1875 baharında havalanın da ısınmaya başlamasıyla yolların tamirine tekrar başlanmış ve Diyarbakir-Ergani yolunun mevcut dö-

⁴⁷ DVG, No: 174, 26 Aralık 1872, s. 1-2-3.

⁴⁸ DVG, No: 174, 26 Aralık 1872, s. 1-2-3.

⁴⁹ DVG, No: 192, 8 Mayıs 1873, s. 2.

nemde bitirilmesi noktasında vilayetten emir gönderilerek, ilgililerden garanti alınmıştır.⁵⁰

Sonraki dönemlerde de yolların tam anlamıyla bitirilemediği görülmektedir. 1900 yılı ilkbaharında Diyarbakir Valisi Halit Bey nezaretinde Maden yolu başta olmak üzere, Mardin, Siverek ve Bitlis askeri yolunun çalışmalarına devam edilmiş havaların aşırı ısınmasıyla beraber işe ara verilmiştir. Sonbaharda havaların nispeten serinlemesiyle yol çalışmalarına tekrar başlanmak üzere buralara memurlar ve fenni aletler gönderilmiş; öte yandan amelelik mükellefiyeti olup da bunu bedelli olarak yapanlara gerekli tebligatların yollanmasına başlanarak paralar ilgili sandıklarda toplanmaya çalışılarak işlerin hızlandırılması için gerekli talimatlar verilmiştir.⁵¹ Vali Halit Bey bir yıl sonra yine bu yolların denetimine çıkmıştır.⁵²

Ergani'nin özellikle Kuzey tarafında bulunan bölge topografyası açısından sorunlu bir bölgedir. Dolayısıyla yerleşimlerin birbirine bağlanması büyük oranda köprüler ile sağlanmaktadır. Bu anlamda Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nde burada yapılan köprüler ile ilgili haberler de önemli bir yekûn tutmaktadır. 30 Aralık 1870 tarihli bir habere göre Ergani Madeni'nin ön tarafında zamanında biri ahşap diğeri taş olarak iki gözlü inşa edilen köprünün ahşap gözünün de taştan yapılması noktasında Kaymakam Cemil Paşa'nın teşvikiyle eşraftan 23.930 kuruş yardım toplandığı belirtilmektedir. Toplanan yardımı yapan hayırseverlerin isim ve yardım miktarını gösteren defter vilayete yollanmıştır. Haberde yardım yapanların isimlerini ve yardım miktarlarını gösteren listeye de yer verilmiştir.⁵³

20 Şubat 1873 tarihinde çıkan başka bir habere göre Ergani Madeni ile Kalhane arasında bulunan iki gözlü büyük taş köprünün 1840'larda yıkıldıktan sonra buraya ahşap bir köprü yapılmıştı. Ancak otuz yıllık kısa sürede bile bu ahşap köprü harap olmaya yüz tutmuş, üzerinden geçmek zor ve tehlikeli bir hal almıştı. Öte yandan madenden çıkarılarak eritmek için kalhaneye götürülen cevher bu köprüden taşınmak zorunda olduğundan bu açıdan da sorun yaşanıyordu. Bu nedenle hem maden işlerinin yolunda gitmesi hem de ahalinin kullanabilmesi için köprünün ahşaptan kârgire (taş) çevrilmesi kararlaştırıldı. Yapılan keşiflerde 30 bin kuruşluk bir maliyet hesaplanarak böyle miktarda paranın Diyarbakir Vilayetince karşılanamayacağı görüldüğünden gerekli kaynağın

⁵⁰ DVG, No: 294, 20 Mayıs 1875, s. 2.

⁵¹ DVG, No: 1198, 17 Eylül 1900, s. 1.

⁵² DVG, No: 1255, 28 Ekim 1901, s. 1.

⁵³ DVG, No: 74, 30 Aralık 1870, s. 1-2.

zengin ahalden karşılanması yoluna gidildi. Gerçekleştirilen yardım kampanyasıyla kısa sürede 30.697 kuruş toplanarak köprünün imalatına başlandı. Köprü iki gözlü olarak yedi buçuk arşın eninde, on beş arşın uzunlukta ve altı buçuk arşın yerin altında olacak şekilde üç ayda tamamlanarak hizmete sunuldu. Köprünün yeniden taş malzemeden sağlam bir yapıda inşa edilmesi ahali arasında memnuniyetle karşılanmış, bu işte emeği geçenlere teşekkürnameler yazılmıştı.⁵⁴

Yaklaşık iki yıl sonra Ergani Madeni içerisindeki iki mahalleyi birbirine bağlayan üç ahşap köprü zaman içerisinde çürüyüp zarar gördüğünden işlev göremez hale gelmiştir. Bu nedenle bu köprülerin kârgir olarak yeniden inşası için yapılan keşifte 60 bin kuruşluk masrafın yarısının ahalden iane usulü yarısının da belediye bütçesinden karşılanması noktasında vilayet meclisinin aldığı karar sadarete sunulmuş ve gerekli onay alınmıştır. Gelen cevap üzerine Diyarbakir İdare Meclisi, Ergani Madeni Kaymakamlığı'na yazı yazarak çalışmaların derhâl başlatılması emrini vermiştir.⁵⁵

Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nde geçen konulardan birisi de imar faaliyetleri sırasında meydana gelen olaylar ve angarya işlerden şikâyet eden ahali ile ilgili meselelerdir. Ahali bu konuda mahallî memur ve yöneticilerden şikâyetçi olmuşlardır. İstanbul basınında da sıklıkla bu yolda haberler yapılmıştır. Bu nedenle Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nde bu haberlere dönem dönem reddiyeler yazılmış ve ahalinin halinden hoşnut olduğu yazılmıştır. Örneğin 2 Mart 1872 tarihli sayıda, Ermeni Milleti Murahhas Vekili Bedros yanındaki birkaç "sebukmağzan" (kit akıllı) ile beraber kısa süre önce açılan Mamûratü'l-âziz'i Ergani üzerinden Diyarbakir'e bağlayan Mihrap Yolu'nda çalışan ameleler ve ahali arasında meydana gelen bir olayı aktarmış ve amelelerin ahali tarafından darp edildiğini hem İstanbul'daki patrikhaneye hem de sadarete yazmıştır. Bedros'un telgrafı daha sonra İstanbul'daki gazetelerde de yayınlanmıştır.⁵⁶ Diyarbakir Vilayet Gazetesi bu tür haberler karşısında bir anlamda vilayetin sözcülüğü görevini üstlenmiştir. Buna hem reddiye yazılmış hem de Mamûratü'l-âziz'deki Hristiyan ileri gelenlerin yol çalışmalarını destekleyen telgrafı gazete de aynen yayınlanmıştır. Yayınlanan telgrafa göre, ahalinin yolun açılmasından

⁵⁴ DVG, No: 181, 20 Şubat 1873, s. 2-3.

⁵⁵ DVG, No: 321, 25 Kasım 1875, s. 1.

⁵⁶ Hakâyik-ül Vekâyi Gazetesi'nde çıkan habere yazılan reddiye için bkz: DVG, No: 129, 1 Şubat 1872, s. 1-2.

dolayı memnun ve padişaha duacı olduğunun altı çizilerek bu tür haberlere itibar edilmemesi istenmiştir.⁵⁷

12 Kasım 1869'da çıkan Diyarbekir Vilayet Gazetesi'nde Mamûratü'l-âziz Sancağı'na bağlı Malatya, Çermik ve Ergani Madeni'nde ahali ve memurların yardımıyla birer rüştiye açıldığı yazılmaktadır.⁵⁸ İki hafta sonra çıkan sayı da bunun teferruatı da anlatılmış: Ergani Madeni'nde açılan rüştiyenin arsasının İdare Meclisi azasından Abuş ve Sandık Emmini Kirkor efendiler tarafından başışlandığı, inşaat masrafının da kasaba ileri gelenlerinden karşılandığı yazılmaktadır. Rüştiye binası iki katlı olarak üstü beş oda ve büyük bir sofa ile bir kömürlükten, altı ise beş dükkana bölünerek daha sonra okula gelir sağlaması için kiraya verilecek şekilde planlanmıştır. Okul binasının inşaatı tamamlanmış ve burada görevlendirilecek muallimler ve diğer meseleler görüşülme aşamasındadır. Haberin devamında okulun yapım sürecindeki gayretlerinden dolayı Maden'de geçici olarak kaymakamlık yapan Cemil Paşa ve diğer görevliler tebrik ediliyor, vilayetten kendilerine taltifnamelerin yazıldığı bildiriliyordu.⁵⁹

Yukarıdaki haberde bahsi geçen rüştiye Maden'de yapılmıştı. Gazetenin 2 Nisan 1875 tarihli nüshasına göre Ergani'de de hükümet tarafından bir rüştiye mektebinin açılacağı yazılmaktadır. Haberde devamla vilayetin her tarafında bu okulların yerel ahali tarafından toplanan yardımlarla yapıldığı hatırlatılarak Ergani'de böyle bir işin şimdiye kadar bekletilmesi ve nihayetinde de devletin yapması üzüntü verici bulunmuştur.⁶⁰ Ancak bu girişim de başarısız olmuşa benzemektedir. Söz gelimi gazetenin 21 Mayıs 1900 tarihli nüshasına göre valinin çabaları sonucunda toplanan yardımlarla Ergani'de bir rüştiyenin inşası için temel atma töreninin yapıldığı yazılmaktadır.⁶¹

Gazetenin erken tarihli bir nüshasında Ergani Kalesi'nde bulunan Hz. Zülküfil peygamberin türbesine gelenlerin civarda dinlenebilecekleri bir yer olmadığından ıstırap çektikleri, her ne kadar Ergani Kasabası kale içerisindeyse de buranın türbeye uzak oluşundan dolayı fayda sağlamadığı belirtilmektedir. Bu nedenle Diyarbekir Valisi Kurt İsmail Paşa, Maden Kaymakamı Cemil Paşa'ya ziyaretçiler için türbe yakınında iki odalı ve sofa ile diğer müstemilatın olduğu bir dinlenme yeri yapmasını emretmiştir. Valinin emri üzerine Maden

⁵⁷ DVG, No: 132, 2 Mart 1872, s. 1-2.

⁵⁸ DVG, No. 15, 12 Kasım 1869, s. 1.

⁵⁹ DVG, No: 17, 26 Kasım 1869, s. 3.

⁶⁰ DVG, No: 287, 2 Nisan 1875, s. 3.

⁶¹ DVG, No: 1180, 21 Mayıs 1900, s. 1.

Kaymakamı Cemil Paşa gerekli parayı kasaba ahalisinden yardım usulü toplanarak inşaatı yaptırmıştır.⁶²

26 Ağustos 1870 tarihindeki başka bir habere göre, Ergani Kazası'na bağlı Çüngüş Kasabası Hamamı'nın uzun zamandır harap ve muattal olması nedeniyle ahali sıkıntı çektiğinden tamir edilmesi noktasında mutasarrıflıkça gereğinin yapıldığı bildirilmektedir.⁶³

Maden Sancağı Livası'nda 1899 yılında yapılan askeri ambarlardan başka bu yıl bir de daire-i askeriye'nin yapılması için yardımlar toplanmıştır. Husûsi bir komisyon tarafından idare edilen inşaatın liva yöneticileri, memur, ahali, asker ve jandarmaların da hazır bulunduğu temel atma töreninde kurbanlar kesilip dualar edilmiştir.⁶⁴

Selim Deringil'in deyimiyle II. Abdülhamit'in "egemenliğinin görsel teyidi" olan saat kulelerinden⁶⁵ birisinin de Ergani Madeni'nde yapıldığı görülmektedir. 1899 yılında yapımı tamamlanan kulenin saat mekanizması o dönem para bulunamadığından yerine konulamamıştır. Bu iş için ahalden iane usulü para toplama yoluna gidilmiştir. Saatin alımı için gerekli olan 9.300 kuruş ancak iki yıl sonra tamamlanabildiğinden 1901 kasımında saat getirilmiş; liva yöneticileri kent ileri gelenleri ve ahalinin katılımı ve müftü efendinin açılış duasıyla yerine konulduktan sonra tören bitirilmiştir.⁶⁶

Afet ve Doğa Olayları

Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nde Ergani ve çevresiyle ilgili çok sayıda afet ve doğa olayı haberi de yayınlanmıştır. Söz gelimi 18 Nisan 1871'de Ergani Madeni'ne bağlı Eğil Nahiyesi'nde aşırı yağmur yağmasından dolayı oluşan sel nedeniyle zayıat oluşmuştur. Nahiyeye bağlı Herîdan Köyü'nde nahiyeye yöneticilerinden İsmail Bey'in değirmeni tamamen yıkılmış, yine köy ahalisinden Hasan Hicran'ın o sırada köy civarında otlayan kırk kadar kuzu ve oğlağı sel sularına kapılarak telef olmuştur.⁶⁷

28 Mayıs 1872'de gece saat bir sularında Ergani'nin Yukarı Mahalle sakinlerinden Recep Oğlu Ali'nin evine yıldırım isabet etmiş, Ali ve o sırada

⁶² DVG, No: 22, 31 Aralık 1869, s. 2.

⁶³ DVG, No: 56, 25 Ağustos 1870, s. 1.

⁶⁴ DVG, No: 1175, 16 Nisan 1900, s. 1.

⁶⁵ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 40.

⁶⁶ DVG, No: 1258, 18 Kasım 1901, s. 1.

⁶⁷ DVG, No: 144, 23 Mayıs 1872, s. 2.

ahırda inek sağan iki gelini ölmüştür. Ayrıca ahırda bulunan iki inek ve bir keçi de telef olmuştur.⁶⁸

1872 Haziran'ının sonunda yağan aşırı yağmurlar sonucunda Çermik ile Ergani arasındaki dere ve nehirler taşmıştır. Bu sırada bir tüccar kafilesiyle Çermik'ten Ergani Madeni'ne gelen Antep'in Karagöz Mahallesi sakinlerinden Abdulkadir Oğlu Abdurrahman, Komeyan Köyü yakınlarında Sarabder Çayı'ndan atıyla geçerken sele kapılmış ve cenazesi buraya iki saat mesafedeki Killan Köyü'nde bulunmuştur. Cenazenin ihbar edilmesiyle bölgeye derhâl memur gönderilerek cenaze muayene olunmuş, tutanak tutulmuş ve Abdurrahman'ın ölümünde kimsenin parmağının olmadığı Ergani Madeni'nden vilayete bildirilmiştir.⁶⁹

Ergani'ye bağlı Tilqadi köyü ahalisinden Hasan Oğlu Mustafa 2 Ağustos 1872 günü gece saat bir sularında karısıyla evde yemek yerken kulakları sağır eden gök gürültüsünün akabinde buldukları yere yıldırım isabet etmiştir. Doğrudan Mustafa'ya çarpan yıldırım oracıkta onun ölümüne neden olmuştur. Aynı gök gürültüsünden dolayı Mustafa'nın iki komşusunun da dili tutulmuş ve bilinçlerini kaybetmiş olmalarına rağmen Mustafa'nın karısına herhangi bir zarar gelmemiştir.⁷⁰

18 Mayıs 1900 Cuma günü saat yedi ile sekiz buçuk arasında Ergani ve yakınlardaki Büyükkenir Köyü'ne bazısı ceviz bazısı da yumurta büyüklüğünde dolu yağarak ekinlere büyük zarar vermiştir.⁷¹

Ergani Madeni İdare Meclisi üyelerinden Saklaryan İstapan'ın Kanlar Mahallesi'ndeki evinde 24 Aralık 1874 tarihinde gece saat altı raddelerinde başlayan yangın kısa sürede büyümüşse de yerel idarenin vaktinde bilgilendirilmesi sayesinde yangın söndürülmüş, buraya bitişik olan evlerde de herhangi bir zarar oluşmamıştır.⁷²

1874 kışı Ergani ve yakın çevresi depremler açısından hareketli bir yıl olmuştur. 15 Ocak 1874 Çarşamba günü gündüz saat 04.20'de Mamûratü'l-âziz, Diyarbekir ve Ergani üçgeninde büyük bir deprem olmuştur. Takip eden dakika ve saatlerde de artçılar meydana gelmiş; Ergani'de üç-dört hane ve bir han tamamen yıkılmış, Diyarbekir'de herhangi bir zayıat olmamıştır. Bu depremde asıl yıkım Mamûratü'l-âziz ve civarında meydana gelmiştir. Yaklaşık yirmi

⁶⁸ DVG, No: 146, 6 Haziran 1872, s. 2.

⁶⁹ DVG, No: 150, 4 Temmuz 1872, s. 2.

⁷⁰ DVG, No: 157, 23 Ağustos 1872, s. 2.

⁷¹ DVG, No: 1180, 21 Mayıs 1900, s. 1.

⁷² DVG, No: 278, 29 Ocak 1875, s. 3.

saniye süren depremin merkez üssü eldeki verilere göre Çarsancak'tır. Mamûratü'l-âziz'de bazı binalar yarılmıştır. Çarsancak'ta da aynı şekilde bazı evler yarılmışsa da ilk tespitlere göre can kaybı olmamıştır. Ancak Çarsancak Livası'na bağlı köyler için durum gerçekten kötüdür. Buraya on saatlik mesafede bulunan Sarıkamış, Vartink, İğiki Süfla ve Keniçi köylerinde ilk belirlemelere göre bir hayli ev ve ahır yıkılmış; insanlar ve hayvanlar yıkıntıların arasında kalarak can vermiştir. Zayıtın tam olarak belirlenmesi ve açıkta kalanlara yardım edilmesi noktasında bu köylere derhâl doktor ve memurlar ile beraber 140 kadar çadır gönderilmişse de havaların aşırı soğuk olması nedeniyle açıkta kalan insanların çadırlarda kalamayacağı değerlendirildiğinden civar köylerdeki evlere taksim edilerek kardeş aile denilebilecek bir uygulama tatbik edilmiştir.⁷³ Aşağıda da belirtileceği üzere o yılın aşırı kar yağışlı geçmesi depremin etkisini daha da artırmış ve bu etki ancak aylar sonra bahar mevsiminin başlarında anlaşılabilmiştir. Mamûratü'l-âziz İdare Meclisi'nin deprem olan yerlerden gelen raporlara göre merkeze gönderdiği mazbatada durum gerçekten sıkıntılı gözükmektedir. Mamûratü'l-âziz'e bağlı Sarıkamış Köyü ve Cördik Mezrası belgelerden anlaşıldığı kadarıyla depremin en büyük yıkıma neden olduğu yerlerdir. Zira Sarıkamış Köyü'nde 105 hane Cördik Mezrası'nda ise bütün haneler tamamen yıkılmıştır. Öte yandan Şehsuvar, Vartenik, Ahor (Axor) Köyleri'nde 19 hane yıkılmış; Kışdamı ve Baharmaz Nahiyesi'ne bağlı Şeyhkatıl köyünün birer mahallesi haritadan silinmiştir. Zenteric (Zerteriç), Genefik ve İçme Köylerinde bazı evlerin duvarları yıkılmış, yine İçme, Habusi, Genefik, Şeyhacı, Alişam (Alişan), Ahor ve Ağınsi Köylerinde bazı evlerin duvarları çatlamıştır. Mazbatada diğer zayıt da yer almaktadır. Buna göre Sarıkamış Köyü'nde on bir yaralı, dört ölü, öküz, manda ve eşek cinsinden üç yüz seksen kadar da hayvan telefata söz konusudur. Yakınlardaki Vartenik Köyü'nde ise bir kişi ölmüş ve altı inek telef olmuştur. Öte yandan bu köylerde yüzlerce kile zahire ve eşya da toprak altında kalmıştır.⁷⁴

Depremzedeler uzunca bir süre çadırlarda ve ağaç dallarından yaptıkları kulübelerde kalarak büyük ıstırap çekmişlerdir. 1874 kışındaki yoğun kar yağışı nedeniyle uzunca bir süre depremzedelere ulaşılammışsa da yardım kampanyaları yapılarak hayırsever ahali ve memurlardan kısa sürede 100 bin kuruş kadar yardım toplanmıştır. Diyarbakir Vilayet Gazetesi bu konuda önemli bir misyon edinmiş ve yardım kampanyasının merkezinde yer almıştır. 1874 yılının bahar aylarında hâlâ depremzedelerin yaraları sarılamadığından yardım kampanyala-

⁷³ DVG, No: 228, 24 Ocak 1874, s. 1.

⁷⁴ DVG, No: 233, 5 Mart 1874, s. 3.

rına devam edilmiştir.⁷⁵ Gazetenin de teşvikiyle külliyetli yardımlar yapılmaya devam etmiş nisan ayına kadar sadece Siirt'ten 3.008 kuruş kadar yardım toplanmıştır.⁷⁶

Yukarıda da değinildiği üzere gerçekten de 1874 kışı kırk-elli yıldır emsali görülmemiş bir kar yağışına sahne olmuştu. 14 Şubat 1874 tarihli gazetede yazıldığına göre Diyarbakir “dondurma tenekesine” dönmüştü. Karacadağ'ın eteklerinden devam eden Halep Yolu, Mardin Yolu, Malatya ve Harput yolu bütün geçişlere kapandığından ticari faaliyetler ve sosyal hayat tamamen durmuştu. Bu dönemde Ergani ve yakın çevresi tamamen karlar altında kalmıştı. Ergani'den devam ederek Harput'a bağlanan Samsun Şosesi ve etraf köylerde on metreden fazla kar yağdığı belirtilmektedir. Çermik'ten Ergani'ye gelenler Kalhane adlı mevkide Milan Köyü'nde 3 gün mahsur kalmış; yağışın hafiflemesiyle Ergani'ye gelebilmişlerse de daha sonra kar yağışının etkisini artırması ve buna fırtınanın eşlik etmesi sonucunda burada da dokuz gün mahsur kalmışlardı. Ergani Madeni civarında bulunan Batman Kadranshanesi memurlarının vilayete yazdıklarına göre altı gündür aşırı kar yağışından dolayı telgraf telleri kar altında kaldığından vilayetten gönderilen telgraflar Mamûratü'l-âziz ve Ergani Madeni'ne gönderilememekte, burada bekletilmektedir. Posta, eşya ve yolcu taşımacılığına tamamen kapanan yolun en azından haberleşmeye açılması için bu bölgeye zaptiye binbaşısına kadar olan bütün memurlar ve civar köylerden de külliyetli sayıda amele gönderilerek bir yandan karların temizlenmesine öte yandan da telgraf direklerinin bir kat daha yükseltilmesine çalışılmıştı. Uzun çabalar sonunda telgraf direkleri yükseltilerek haberleşme tekrar başlamış, yolun yolcu ve taşımaya açılması için de çalışmalara devam edilmişti.⁷⁷

Henüz Mamûratü'l-âziz'deki depremzedeler için yardımlar toplanırken 1874 nisan ayının son günlerinde Ergani Madeni'nde de depremler yaşanmaya başlamıştır. Burada meydana gelen şiddetli deprem ve artçılardan dolayı Arpa Meydanı adı verilen yer birkaç yerden çatlamış, yüz kadar hanenin duvarlarında yarılmalar meydana gelmiştir. Evlerin yıkılmaya yüz tutmasından dolayı ahali evlere giremediğinden vilayet merkezinden derhâl yüz kadar çadırın gönderilmesi istenmiştir. Diyarbakir'de depremzedeler için çadırların tedariki ve diğer yardımların yapılması noktasında çalışmalar derhâl başlatılmıştır.⁷⁸

⁷⁵ DVG, No: 233, 5 Mart 1874, s. 3.

⁷⁶ DVG, No: 238, 10 Nisan 1874, s. 2.

⁷⁷ DVG, No: 230, 14 Şubat 1874, s. 1-2.

⁷⁸ DVG, No: 241, 30 Nisan 1874, s. 3.

Son depremden hemen birkaç gün sonra 3 Mayıs 1874 saat 10 raddele-
rinde 20 saniye kadar süren yine Mamûratü'l-âziz merkezli bir deprem daha
meydana gelmiştir: Mamûratü'l-âziz'de bazı binalar çatlamış, hapishanenin bir
koğuşu tamamen yıkılmış, hastanenin ise duvarları yerinden oynamıştır. Bu
nedenle hastaneye derhâl bir dülger yollanarak bu duvarlar tahkim edilmiştir.
Ocak ayındaki depremde olduğu gibi bu depremde de en büyük yıkım yine ova-
da gerçekleşmiştir. 15 Ocak'ta büyük miktarda zarar gören köyler 3 Mayıs'taki
depremde tamamen yıkılmıştır. Habusi Köyü'nde duvar kalmamış, Alişam (Ali-
şan), Mornik, Zenteric ve diğer bazı köylerde evlerin büyük bir kısmı yerle bir
olmuştur. Aynı deprem Ergani Madeni ve Diyarbakir'de de şiddetlice hissedil-
miştir. Diyarbakir'de herhangi bir zarar olmamışsa da Ergani Madeni'nde bir-
çok bina yıkılmış; ahali sokaklarda yatmaya başlamıştır. Kaymakamlığın talebi
doğrultusunda Diyarbakir'den buraya çok sayıda çadır yollanmıştır.⁷⁹

Öte yandan depremzedeler için yardım toplanmaya devam edilmiş, Siirt
Kazası'na bağlı Razvan'dan 2.327,5, Garzan'dan bin, Diyarbakir'e bağlı Lice
Kazası'ndan ise 3 bin kuruş yardım gelmiştir. Ancak 3 Mayıs'ta yaşanan dep-
rem ile depremzedelerin durumu daha da acınacak bir hale geldiğinden Diyar-
bakir'den mülhakattaki yerlere yazılar yollanarak yardımların genişletilmesi ve
hızlandırılması emredilmiştir. Diğer yandan Diyarbakir Vilayet Gazetesi de
ahalinin yardım yapmaya teşvik edilmesi noktasında aktif görev üstlenmiştir.
Yazılan haberlerde ahalinin perişaniyet durumu tasvir edilmiş, yardım yapanla-
rın adları yayımlanarak ahali teşvik edilmiştir.⁸⁰

1874 sonbaharına gelinirken başta Mamûratü'l-âziz olmak üzere civar
bölgelerde depremler yaşanmaya devam etmektedir. Diğer taraftan geçen kış
meydana gelen depremde musap olan Ergani Madeni ahali, henüz evlerini
tamir edemedikleri gibi acınacak halde sokaklarda gecelemetedirler. Aslında
buradaki depremzedelere bir miktar yardım yapılmışsa da bu yeterli olmamıştı.
Kış mevsimine de az bir süre kaldığından daha önce Mamûratü'l-âziz'deki dep-
remzedeler için toplanan yardım parasından 3 bin kuruşun buradaki depremze-
delere gönderilmesine karar verilmişti.⁸¹

İlerleyen uzunca bir süre boyunca depremler olmaya devam etti. Ancak
görünüşe göre geçen yıl meydana gelen depremle oluşan yıkımın ardından deği-
şen bir şey yoktur. Zira geçen yıl meydana gelen büyük deprem ve sonrasındaki
sarsıntılar kentin fiziki yapısını sorunlu bir hale getirmişti. Binalar büyük oran-

⁷⁹ DVG, No: 242, 7 Mayıs 1874, s. 2.

⁸⁰ DVG, No: 244, 22 Mayıs 1874, s. 1-2.

⁸¹ DVG, No: 269, 20 Kasım 1874, s. 1-2.

da zarar görmüş ekseriyetle de yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu durum kentin özellikle dezavantajlı ahali için büyük ıstıraplara neden olmuş; bu insanlar kenti terk ederek civarda bulunan bağ ve bahçelerde ağaç vb. malzemeden yaptıkları kulübelerde hayatta kalmaya çalışmışlardır. Öte yandan özellikle geçen kış yağın aşırı karlar nedeniyle binaların durumu daha da kötüye gitmiştir. Yerel idarenin gerekli önlemleri almaması bu sırada çok acı bir olayın yaşanmasına da neden olmuştu. Ergani Madeni'ne bağlı Ulu Cami Mahallesi sakinlerinden Bozo Oğlu Aluş'un depremde yıkıntıya dönen evininin üst kat duvarı 8 Nisan 1875 Cumartesi gecesi sabaha karşı saat beşte ansızın yıkılarak duvardan kopan büyük taşlar Aluş'un evinin hemen alt tarafındaki Çamur Oğlu Lazari'nin evinin damına düşmüştü. Evin toprak damı ağırlığa daha fazla dayanamayarak bu sırada alttaki odada uyumakta olan Harputlu Ohannes, karısı Anna ve çocuklarının üzerine çökerek üçünün de feci şekilde ölmesine neden olmuştu. Yerel idare ancak bu olaydan sonra harekete geçerek, tehlike arz eden yapıların tetkik ve onarım/yıkım meselesini ele alabilmiştir. Buna göre üyeleri yerel yönetim, şer'i mahkeme memurları, imam, muhtar, gayr-i müslim ruhani temsilcileri, ihtiyar heyeti azası ve marifetli ustalardan oluşan bir komisyon kurularak belediye dairesi ev sahipliğinde tehlike arz eden yapıların keşfine çıkmıştır. Ancak Ergani Madeni'nden gelen yazıya bakılırsa keşif olayı işin sadece ilk kısmıdır. Bir daha bu tarz acı olayların tekrar yaşanmaması için tehlike arz eden yapılardan nispeten iyi durumda olanlarının tamir edilmesi, kurtarılamayacak durumda olanlarının ise kontrollü bir şekilde yıkılması gerekmektedir. Elbette bu iş için de külliyetli bir bütçeye ihtiyaç vardır. Her ne kadar daha önce buradaki depremedeler için 3 bin kuruş kadar yardım yapılmışsa da bu para daha ziyade acil olan günlük işlere harcanmıştır. Dolayısıyla daha büyük bir kaynağa ihtiyaç vardır. Gazetede önerilen çözüm çok basittir; ahalden zengin olanlarının derhâl evlerini tamir etmeleri istenecek, fakir durumda olanların evleri için ise hem Ergani Madeni'ndeki hayırseverlerden hem de diğer yerlerdeki ahalden yardım toplanarak gerekli işler yapılacaktır.⁸²

İlerleyen süreçte de deprem ile ilgili olabilecek olaylar yaşanmaya devam etmiştir. Gazetenin 26 Kasım 1900 tarihli nüshasına göre Ergani'de Ermeni milletinden Sarkis'in biri on diğer yedi yaşında iki oğlu anneleriyle beraber kasaba civarında bulunan mağaradan toprak almaya çalışırken birdenbire üzerlerine toprak yığını düşerek hayatlarını kaybetmişlerdir. Aynı şekilde Maden'de

⁸² DVG, No: 289, 15 Nisan 1875, s. 2.

bulunan Maarif Hamamı'nın su yolunda çalışan amelelerden Mevlüd adlı kişi çalıştığı sırada üzerine toprak yığını düşerek hayatını kaybetmiştir.⁸³

Eşkiyalık Olayları-Aşiretlerin İskânı

Diyarbakir Vilayet Gazetesi'ne göre Ergani sık sık asayiş olaylarının yaşandığı bir bölgedir. 1869 Aralık ayında çıkan bir habere göre Ergani'de haymenişin olan Pencnar aşireti, bu sırada rahat durmadıkları, çevreye zarar verdiklerinden vilayetten gelen karar doğrultusunda daha önce ahaliyi göçerek harap duruma gelmiş olan 5 köye iskânlarının yapıldığını yazmaktadır.⁸⁴

Ergani Madeni'ne bağlı Çermik Nahiyesi'nin Şervara, Servara, Sefer ve Poladuşağı köyü sakinleri öteden beri tarım ve ticaret gibi işlerle iştigal etmeyip köylerinin ulaşılması güç sarp dağ yamaçlarında olmasının da verdiği bir güven duygusuyla idarelerini civar köyleri, yolcuları ve saire insanları gasp ederek sağlamaktadırlar. Bu köylerin ahaliyle ilgili vilayete çok sayıda şikâyet ulaşmış olacak ki bir yıl kadar önce idare meclisi kararıyla köylerinin ovadaki araziye indirilerek tarım ile meşgul olmaları noktasında iskân edilmelerine karar verilmişti. Ancak aşiretler bir süre sonra eski yerlerine dönerek “adet-i melufeleri” olan soygun işlerine devam etmişlerdi. Bununla da kalmayıp civarda bulunan telgraf çavuşlarının üzerine hücum etmiş; birini öldürerek birini de yaralatarak mallarına ve bineklerine el koymuşlardı. Meselenin ciddi bir hal alması üzerine, Ergani Madeni Kaymakamı Yakup Paşa, yanına esterli seyyare bölüklerinden birkaçını alarak son olayda parmağı olanların yakalanması ve diğerlerinin de kararlaştırıldığı şekilde ovada iskânları için harekete geçmiştir.⁸⁵ Yakup Paşa'nın harekete geçtiğini duyan yukarıda adı yazılı köylere komşu olan Cabkeş ve Koni köyü sakinleri durumdan memnuniyet duyarak askerlerin hayvanları için 1.267 kuruşluk saman ve esterli bölümünde bu sırada sakatlanan bir katırın yerine daha güçlü bir katır hediye etmişlerdir.⁸⁶

1876 yazındaki bir habere göre Ergani Madeni Sancağı'na bağlı Tirkan Nahiyesi ahaliyi öteden beri hem çevrelerinde hem de Diyarbakir'in muhtelif yerlerinde başta hırsızlık olmak üzere birtakım sorunlara neden olmaktadır. Özellikle yaz aylarında yoğunlaşan bu tür faaliyetler nedeniyle Diyarbakir'in Şark Nahiyesi ahaliyi uzunca bir süredir hem bağlı buldukları müdürlük hem de valilik nezdinde girişimlerde bulunmuşlarsa da bir sonuç alamamışlardır.

⁸³ DVG, No: 1208, 26 Kasım 1900, s. 1.

⁸⁴ DVG, No: 22, 31 Aralık 1869, s. 2.

⁸⁵ DVG, No: 263, 2 Ekim 1874, s. 2.

⁸⁶ DVG, No: 268, 6 Kasım 1874, s. 2.

Ancak bu süreçte daha da çoğalan bu tür olaylar nedeniyle Şark Nahiyesi Müdürlüğü'nün de ısrarlı başvuruları sonucunda bu kişilerin böyle işlerden caydırılması hatta mümkünse Tirkan Nahiyesi ahalisinin bu amaçlarla Diyarbekir tarafına gelmesinin önünün tamamen alınması noktasında bir irade çıkmıştır. Bu amaca matuf olarak Maden Mutasarrıflığı'na da gerekli yazılar yazılmış ve ilgililer bu konuda uyarılmıştır.⁸⁷

Katli Olayları

11 Ağustos 1870'te Diyarbekir Vilayet Gazetesi'nde yayımlanan bir habere göre Ergani'de Alibaba Taşı adlı yerde 11 Temmuz 1870 Pazar günü askerlik kurası (kurra-i şer'iyye) yapılırken öğle saatlerinde Ergani ahalisinden Bahçeci Hafız Kasım Oğlu Yusuf adlı kişi, kuranın yapıldığı yere yakın olan kız kardeşi Züleyha'nın evinin penceresinden Nahiye Müdürü Nuri Bey'e tüfekle ateş etmiş ve Nuri Bey 24 saat sonra ölmüştür. Nuri Bey'in ölümüyle amcazadesi Mahmut Bey, Züleyha'nın evine gelmiş ve kapıya kılıç vurmaya başlamış; bu arada Yusuf, bu kişiyi de kapı deliğinden ateş ederek göğsünden yaralamıştır. Mahmut Bey de yaralandıktan kısa süre sonra hayatını kaybetmiştir. İlerleyen saatlerde eve girmeye çalışan Palulu Hasanoğlu Ali ve yanındaki bir kişiye de vurmuş, Palulu Ali bu sırada hayatını kaybetmiştir. Yusuf bir türlü zaptedilemeyince orada bulunanlar bulunduğu odaya bir şeyler yakıp atmışlar, dumana daha fazla dayanamayarak evden kaçmaya başlayınca takip edenlere de silah sıkmış, bu arada da olayla hiçbir ilgisi bulunmayan Memiş adlı bir kişiyi daha vurmuştur. Yusuf, Maden'e doğru kaçarken yakalanmıştır. Olayın duyulmasıyla beraber Diyarbekir'deki Divan-ı Temyiz'den ve mahallî memurlardan oluşan bir komisyon kurularak Yusuf sorgulanmış ve akabinde evraklarıyla beraber Diyarbekir'e getirilmiştir. İlk sorgulamada Yusuf'a, Nuri Bey'i neden öldürdüğü sorulduğunda, bazı kişilerle beraber burada "ihtilal" çıkarmak niyetinde olduklarını beyan etmiş ve bu kişilerin adlarını da söylemiştir. Ancak bu kişilerle ittifak ettiklerine dair delil de sunamayınca ilgili kişilerin ifadelerine başvurulmuştur.⁸⁸ Adı geçen kişilerin olayla bir alakalarının olmadığını anlaşılmasıyla soruşturma sonucu Dâhiliye Nezareti'ne yollanmıştır.⁸⁹ Yaklaşık bir buçuk yıl sonra Divan-ı Ahkam-ı Adliye'den gelen cevapta eğer kurbanların aileleri katili affetmezse kısas

⁸⁷ DVG, No: 351, 1 Temmuz 1876, s. 3.

⁸⁸ DVG, No: 54, 11 Ağustos 1870, s. 1.

⁸⁹ DVG, No: 54, 11 Ağustos 1870, s. 2.

hükmü gereğince herkesin huzurunda Yusuf'un idam edilmesi emredilmiştir. Nuri Bey'in yakınları kısısta ısrar edince Yusuf Ergani'de idam edilmiştir.⁹⁰

21 Ekim 1870 tarihli başka bir haberde ise Ergani Madeni Kazası'na bağlı Eğil Nahiyesi'ndeki Herîdan Köyü ahalisinden Derviş Kahya ve Hasan Hacere adlı kişiler bir husumetten dolayı harman üzerinde tartışmışlardır. Bunun üzerine Hasan Hacere'nin oğlu Reşid, Derviş Kahya'nın eniştesi Ramazan ve kardeşi Sofi Mehmet Derviş Kahya'ya saldırmıştır. Bu sırada eniştesi Ramazan, Derviş Kahya'yı silahla vurmuştur. Derviş Kahya'nın yaralanması üzerine Sofi Mehmet Ramazan'ı bir odaya kapatmıştır. Derviş Kahya'nın yedi gün sonra ölmesiyle hizmetkarları Kalo, Şemo, oğlu Piro ve Sofi Mehmet, Ramazan'ın tutulduğu odaya gitmişler; Piro, amcasının katili Ramazan'ı vurmak için silahını doğrultmuş, bu sırada Sofi Mehmet araya girince silah kazaran ateş almış ve kurşun Ramazan'ın göğsüne isabet ederek ölümüne neden olmuştur. Yapılan yargılama sonunda Sofi Mehmet'e adam öldürmekten on beş, oğlu Piro cinayetten birinci dereceden sorumlu tutularak beş, Kalo ve Şemo, Sofi Mehmet ile Hasan Hacere'nin oğlu Reşid'in ise ikinci dereceden suçlu bulunmasıyla üçer yıl kürek cezasına (ağır hapis cezası) çarptırılmalarına karar verilmiştir. Ramazan'ı öldürdüğü kesinleşen Sofi Mehmet birkaç ay sonra eceliyle ölünce cezası düşmüş; diğerlerinin cezaları ise Divan-ı Temyiz tarafından onanmıştır.⁹¹

26 Ocak 1872'de çıkan diğer bir habere göre Ergani Madeni'ne bağlı Eğil'in Kanistan Köyü'nden Mehmet bin Yusuf ile Rûtan Köyü'nden Resul bin Süleyman'ın aileleri eski bir husumetten dolayı hasım ise de Bûhtan Köyü'nden Seyfi Bey'in evi önündeki koyun sürüsünün içerisine girip cirit oynamışlardır. Bu sırada sürünün çobanı Mehmet ve Resul'ü uyarınca çobanı darp etmişler; duruma şahit olan Seyfi Bey'in oğlu Mustafa, evden tüfeğini alıp arkalarından gittiğinde Seyfi Bey de bir fenalık olmaması için arkasından çıkmıştır. Mustafa, Atik Kilise adı verilen yerde Mehmet ve Resul ile karşılaşmıştır. Mustafa'nın silahlı olduğunu gören Mehmet yanındaki tüfeğini nişan alarak ateşleyerek arkadan gelen Seyfi Bey'i iki memesinden vurmuş; vücuduna giren kurşunlar arkasından çıkararak orada vefat etmiştir. Yapılan soruşturmada Mehmet'in öldürmek kastıyla bu fiili işlemediğinden ve Resul'un de müştereken Seyfi Bey'in katlinden sorumlu olmasından dolayı ceza kanununun yüz yetmiş dördüncü maddesinin ek hükmüne göre mülga Temyiz-i Hukuk Meclisi'nden gönderilen ve Divan-ı Temyiz tarafından da onanan kararla olayın işlendiği 23 Ağustos

⁹⁰ DVG, No: 126, 12 Ocak 1872, s. 2-3.

⁹¹ DVG, No: 64, 21 Ekim 1870, s. 1-2.

1864 tarihinden itibaren on beşer sene kürek cezasıyla cezalandırılmalarına karar verilmiştir.⁹²

Diyarbakir Vilayet Gazetesi ilerleyen süreçte mahkeme kararlarının duyurulması konusunda da görev üstlenmiştir. Mahkeme tarafından verilen “mehl karanameleri” gazetede yayımlanarak bilgilendirmeler yapılmıştır. Örneğin Ergani Madeni Bidayet Mahkemesi'nden gelen evraka göre, Memalan Köyü'nden Ali Oğlu Mehmet'in bağının yakılması ve evine öldürmek kastıyla tüfekle kurşun atılarak evinin yanmasından dolayı yargılanan aynı köyden Mehmet Oğulları Abdo ve Zülfikar firari olduklarından gıyaben yargılanmış ceza kanununun yüz altmış dördüncü maddesine göre yedişer sene kürek cezasına çarptırılmışlardır. Ayrıca malları da ellerinden alınarak mahkûmiyetleri süresince devlet tasarrufuna geçirilmiş ve mahkeme masrafı olan yüz yirmi kuruşun da mallarından karşılanmasına karar verilmiştir. İlgililerin mahkemeye başvurması için gazetenin ilan tarihinden itibaren kendilerine on gün mühlet verilmiş, aksi durumda muhakeme ceza kanununun üç yüz yetmiş birinci maddesine göre işlem yapılacağı belirtilmiştir.⁹³

Aynı şekilde Ergani Madeni'ne bağlı Tefrir Köyü'nden Musa Oğlu Ali ve Kalbîn Köyü'nden Mehmet Oğlu Zülfü hırsızlık ve cinayet suçlarından dolayı arandıklarından ceza kanunun üç yüz yetmiş birinci maddesine göre kendilerine on gün mühlet verildiği, gelmedikleri takdirde gıyaplarında mahkemenin yapılarak, mallarının haciz ve haklarının iskat olunacağı belirtilmiştir.⁹⁴ Yine cinayetten yargılanan ve firari durumda olan Mir Ahmed, Zülfikar Köyü'nden İsmail Ağa ile kardeşi Mehmet ve Hasan Hacı Oğlu Ahmed ile Keko Oğlu Mehmet'e ceza kanununun üç yüz yetmiş birinci maddesine göre on gün mühlet verildiği, bu zaman içerisinde mahkemeye gelmezler ise gıyaplarında mahkeme yapılarak, mallarının haciz ve kanuni haklarının iskat edileceği Ergani Madeni Bidayet Mahkemesi'nden bildirilmiştir.⁹⁵

Çeşitli Meseleler

Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nde Ergani ile ilgili çıkan haberlerin bazıları yukarıdaki tasniflere uymadığından bu başlık altında ele alınmıştır.

Ergani Madeni'nde görevli Diyarbakir Vilayeti Zaptiye Alayı Birinci Taburu Bölük Ağası muavinlerinden ve Ergani Madeni Hapishanesi muhafaza

⁹² DVG, No: 128, 26 Ocak 1872, s. 2.

⁹³ DVG, No: 1284, 19 Mayıs 1902, s. 4.

⁹⁴ DVG, No: 1285, 26 Mayıs 1902, s. 3.

⁹⁵ DVG, No: 1290, 30 Haziran 1902, s. 1.

memurlarından Aziz Ağa, bu sırada hapisanede kürek cezasına çaptırılarak on beş yıl prangabent müddeti bulunan hemşerisi Tokatlı İncekaraoğlu Mehmet'in prangalarını sökerek hapisten çıkarmış ve hizmetine almıştır. Bu kişi daha sonra kaçsa da Mamûratü'l-âzize Sancağı'na bağlı Mêla Köyü'nde yakalanarak geri getirilmiştir. Yapılan tahkikatta Aziz Ağa kanun ve nizam bilmediğinden, hemşerisinin kaçmayacağına dair sözlerine inanarak kendisini hapisten çıkararak emrine aldığı kabul etmiştir. Ancak Aziz Ağa'nın görevleriyle ilgili kanun ve nizamları bilmesi gerektiğinin altı çizilerek ilgili kanunun yüz on yedinci maddesine göre her ne sebeple olursa olsun mahpusların nakil ve muhafazalarına memur olan görevlilerin bu türden bir kanunsuzluk içerisinde bulunmaları bir haftadan bir aya kadar hapis ile cezalandırılır hükmü ve memur bunu bilerek ve isteyerek yapmışsa mahpusun suçu ve cezasına göre altı aydan üç seneye kadar hapis olunarak cezalandırılır ifadesi gereğince muhakeme edileceği belirtilmiştir. Ayrıca Zaptiye Nizamnamesi'nin yirmi beşinci maddesine göre de üç aydan fazla hapis cezası alanların görevden ihraç edileceği hükmü gereğince Aziz Ağa'nın görevden alınarak 6 ay hapis cezasına çaptırılması Vilayet İdare Meclisi tarafından karara bağlanmış ve gereğinin yapılması için Alay Beyliği'ne mazbata gönderilerek ilgili hükümlerin uygulanması emredilmiştir.⁹⁶

Gazetede, Osmanlı Devleti'nin en önemli bakır madeni olarak gösterilen Ergani Madeni ile ilgili haberler de yayınlanmıştır. 26 Mayıs 1871'de yayınlanan bir habere göre madenin bir su yolu ile dokuz mağaradan müteşekkil olduğu yazılmıştır. Mağaraların altısından bakır çıkarılırken üç tanesi de su yolunun menfezi (su yolu çıkışı) olarak kullanılmaktadır. 1870 yılında buradan 30 bin küfe⁹⁷ bakır çıkarılmış, ihtiyaç halinde bu miktar altmış bin küfeye kadar da çıkarılabilmektedir. Adı geçen su yolu madende Cindere olarak isimlendirilen bölgedeki mağaraların suyunun alınması için yetmiş yıl önce Maden Emni Yusuf Ziya Paşa zamanında kazılmıştır. Ancak kazı sırasında gerekli özen gösterilmediğinden masraflar boşa gitmiş ve su yolu atıl durumda kalmıştır. Üst tarafta bulunan mağaraları su basmayacağı düşünülmüşse de 1867 ilkbaharında yağın aşırı yağmurlar sonucu bir numaralı mağara ve diğer bazılarında çökmeler meydana gelmiştir. Bunun üzerine mağaralarda biriken sular boşaltılarak yıkılan mağaralar fenni yöntemlerle onarılmıştır. Ayrıca bu mağaralarda yeni bir su baskını tehlikesine karşın önlemler alınmıştır. Buna göre yeni yapılan su yolları iki el arabasının geçebileceği genişlikte imal edilmiştir. Ayrıca hem su yolundan hem de adı geçen mağaralardan su altında kalmış olan cevherler çıkı-

⁹⁶ DVG, No: 49, 18 Temmuz 1870, s. 1-2.

⁹⁷ Bir küfe yaklaşık 385 kiloya karşılık gelmektedir.

rılarak 1870 senesi içerisinde otuz bin küfe kadar bakır falaka ocaklarında yakılmıştır. Aynı haberde madende kullanılan bir teknikten de bahsedilmektedir. Buna göre bakır tabakalarının yoğun olduğu katışık tabakalar üzerine yağmur ve kar yağdığında bu tabakaya sızan sular bakırı diğer maddelerden ayırtmaktadır. Su yoluna inen bu bakırlı suya demir koyulduğunda kimyasal tepkimeye girerek bakıra dönüşmektedir. Böylece demirden yüzde elli-altmışa varan safılıkta bakır üretilmektedir. 1870 senesinde bu yöntemle demirden dönüştürülen altı bin kıyye (yaklaşık yedi buçuk ton) kadar saf bakır eritilerek İstanbul'a gönderilmiştir.⁹⁸

Ergani Maden-i Hümayûnu İmalat Müdürlüğü'nden Vali Kurt İsmail Paşa'ya gönderilen bir tahrirata göre Ergani Madeni'ndeki işçiler için gerekli olan zahire öteden beri yerel ahali tarafından Mamûrarü'l-âziz aşarından alınarak madene getirilirken, 1872 yılında merkezden gönderilen irade gereğince ihale ile alınmasına karar kılınmıştır. Mültezimlerden zahire satıl alınması geciktiğinden araya kış mevsiminin de girmesiyle zahirenin getirilmesi sekteye uğramıştır. Aşırı kardan dolayı yollar kapanınca madene zahire getirmek imkânsız hale gelmiştir. Özellikle kardan dolayı kuzeye açılan Mihrap Yolu tamamen kapanmıştır. Ancak kısa süre önce yeni yapılan yolda ulaşım hâlâ mümkün olduğundan zahire bu yol üzerinden peyderpey getirilmeye devam ettiğinden herhangi bir sorun yaşanmamıştır.⁹⁹

Ergani Madeni ve mülhakatındaki Eğil, Ergani, Çermik, Çüngüş ve Ebu-tahir (Sivrice-Gözel) nahiyelerinde 1871-1872 asker kuraları Binbaşı Seyfi Efendi ve mahallî memurlar nezaretinde adalet ve hakkaniyet içerisinde gerçekleştirilmiştir. Kura isabet edenler hakkında icap eden muamele yapılmıştır. Yapılan kura ahali tarafından da adiliyeti noktasında onay almıştır.¹⁰⁰ Aynı şekilde Ergani Nahiyesi'nin o yıla ait asker kurası 1875 nisanında yapılmış, kuradan sonra hazır bulunanlar hep beraber üç defa "padişahım çok yaşa" diyerek padişaha dua ettikten sonra kura isabet edenlerin gerekli işlemlerinin gerçekleştirilmesi için ilgili yerlere isim listeleri gönderilmiştir.¹⁰¹ Maden'in 1900 yılı asker alımları için Diyarbekir Vilayeti'ne gönderilmiş olan ferman, kent meydanında liva yöneticileri, askeriye, âlim, memur ve ahalinin hazır bulunduğu sırada okunarak asker alımları için çalışmalara başlanmıştır.¹⁰² Asker kuraları ile ilgili haberlerde adiliyet ve hakkaniyet içerisinde yapıldıklarına dair çok sayıda vurgu

⁹⁸ DVG, No: 94, 26 Mayıs 1871, s. 2.

⁹⁹ DVG, No: 128, 26 Ocak 1872, s. 1.

¹⁰⁰ DVG, No: 118, 10 Kasım 1871, s. 1.

¹⁰¹ DVG, No: 289, 15 Nisan 1875, s. 2.

¹⁰² DVG, No: 1180, 21 Mayıs 1900, s. 1.

yapılması bu dönemde ahalinin bu tür işlere itimat etmediğini göstermesi açısından önemlidir.

Ergani Madeni'nde dört yüz altmış iki kişilik dördüncü tabur redif askerlerinin talimleri 18 Haziran 1872 ile 17 Temmuz 1872 tarihleri arasında yapılmıştır. Talimin son günü içlerinde âlim ve müderrislerin de bulunduğu kalabalık ateşli silah talimini izlemiş redif askerleri başarılı bulunmuştur. Talimlerden sonra kalabalık “padişahım çok yaşa” diye bağırmış, Ergani Madeni Kaymakamı Ali Efendi ise bir ziyafet vermiştir.¹⁰³ 1873 yılı talimleri ise mayıs ayı başında Ergani Madeni Kazası Redif Birinci Alayı, Dördüncü Taburu Sınıfı Evveli'nin bir aylık talimleri yapılmıştır. Ateşli silahlarla askerlerin nişancılık maharetlerinin gösterildiği son tatbikattan sonra orada bulunan ahali ile beraber üç defa “padişahım çok yaşa” diye bağırdıktan talim sona ermiş, askerlerin eve dönmelerine izin verilmiştir.¹⁰⁴

Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nde Ergani ve çevresinde yaşanmış ilginç olaylara da yer verilmiştir. Ergani Madeni Kazası'na bağlı Eğil Nahiyesi'nde bulunan Çımıkan Köyü sakinleri 1871 yılının ramazan ayının on beşinci günü adetleri olduğu üzere köyün hemen yanındaki meydanda bir araya gelerek def ve tambur ile halay çekerken bir anda kuzey tarafından üç ayı gelmiştir. Ancak köylüler buna rağmen oynamaya devam etmişlerdir. Bu sırada köylülerden bazıları sessizce ayları gözetlemeye gittiklerinde ayların da oynadıklarını görmüşlerdir. Aylar yarım saat kadar bu şekilde oynamaya devam ederken köylüler etrafını sarmış ve bu şekilde köy içerisine kadar gelmişler; bu sırada köylüler ayları öldürmek için yerden taş topladıklarında aylar bunu fark ederek bir evin damına atlamışlardır. Bir saat kadar aylar ile köylüler birbirlerine taş fırlatmışlar; ancak daha sonra köyden bazılarının aylara silah sıkmaya başlamasıyla ikisi orada ölmüş üçüncüsü ise arkadaşlarının öldüğünü görerek kaçtığı Ergani Madeni Kaymakamlığı tarafından vilayete gönderilen tahriratta yazılmıştır.¹⁰⁵

Gazetede başka bir haberde Ergani Madeni'ndeki Kanlar Mahallesi ahalisinden Bayram ile Rum milletinden Cair Oğlu İstapan, her zaman yaptıkları gibi yine bir gece vakti tilki vesair avlamak için mahalle camisinin üst kısmındaki falakaların önünde bulunan mağaraya gitmişlerdir. İkili avlarını beklediği esnada İstapan arkadaşına biraz uyuyacağını ancak kendisinin beklemesini söylemiştir. Saat 2.30-3.00 sularında mağaranın önüne bir tilki gelince Bayram elindeki tüfeği ateşlediğinde tilki birden insana dönüşmüştür; bunun üzerine

¹⁰³ DVG, No: 154, 1 Ağustos 1872, s. 1.

¹⁰⁴ DVG, No: 200, 3 Temmuz 1873, s. 2.

¹⁰⁵ DVG, No: 126, 12 Ocak 1872, s. 2.

tekrar tetiğe basmış ve adam bu sefer tekrar tilkiye dönüşmüştür. Üçüncü defa tüfeğini ateşlediğinde ise tilki kediye dönüşerek Bayram'a arkasından bir taş isabet etmiştir. Bu sırada Bayram, İstapan'ı uyandırarak feryat ile mağaradan kaçmış ve caminin bulunduğu meydana gelmiştir. Sesini duyanlar yanına geldiğinde ise yere yığılıp kalmıştır. Toplanan kalabalıktan bazıları onu evine götürmüştür. Bu olaydan sonra Bayram bir daha kendine gelememiş ve yatağa bağlı hale gelmiştir. Gazetede yazıldığına göre eğer Bayram'ın gördüğü şey hayaletse bunun nedeni bölgede avcılığın artık merak derecesini geçtiği ve hayvan ile kuşların gereksiz yere öldürülmesidir. Bu olayın da avcılar için bir uyarı olduğu yazılmıştır.¹⁰⁶

Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nde Ergani ve çevresiyle ilgili sayım ve teftiş haberleri de yapılmıştır. Gazetenin 25 Nisan 1873 tarihli nüshasına göre Ergani'ye bağlı Çermik Nahiyesinin 1873 yılı ağnam rüsumu için koyun sayımı yapılmıştır. Buna göre önceki yıl 25.536 adet olan koyun sayısının 8.943 adet artışla 34.479 sayıya ulaştığı bildirilmiş ve hayvan sayısındaki bu artış memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁰⁷

Başka bir haberde Ergani Madeni'ne bağlı Çermik Kasabası'nda 1872 yılı başında yapılan tahriratta dokuz yüz on üç hane, üç yüz dükkan, üç han, bir hamam, iki kudret hamamı, altı cami, üç mescit, beş sıbyan mektebi, bir rüştiye mektebi, bir medrese, dört dink, bir boyahane, üç bağçehane, dört çömlekhane, altı ekmekçi fırını, dokuz kahvehane, sekiz değirmen, bir tekke, bir türbe, bir ambar, üç kilise, on iki ahır, üç samanlık, iki oda, on sekiz arsa, seksen üç çeşme, bir gasilhane, iki su kuyusu, üç köprü, yirmi iki bahçe, iki sebzelik, otuz bostan, dokuz yüz on beş bağ, bin elli yedi tarla, yirmi yedi kavaklık, bir yoncalık, bir seküdlük, on yedi meşelik, üç mera, iki Müslüman, birer Ermeni ve Protestan ve Yahudi mezarlığı, 1.473 Müslüman erkek, 525 Ermeni erkek, ve 59 Protestan erkek, 156 Yahudi erkek nüfus kayıt altına alınmıştır.¹⁰⁸

1901'in ekim ayında Diyarbakir Valisi Halid Bey, vilayeti teftişe başlamış bu amaçla ekimin üçüncü haftasında Maden ve Ergani'ye de gelmiştir. Maden'de yapılan yol ve köprülerin durumunu inceleyen Halid Bey, hapishaneye de uğramış ve kendisinin on kat elbise ile katkı yaptığı fakir mahpuslar için bir yardım kampanyası başlatmıştır. Toplanan 3.300 kuruş kadar parayla Diyarbakir'den her bir katı aba, mintan, don ve gömlekten oluşan doksan kat elbise alınarak müftü efendinin duası ile mahkum ve hazır bulunanların "padişahım

¹⁰⁶ DVG, No: 281, 18 Şubat 1875, s. 2.

¹⁰⁷ DVG, No: 190, 25 Nisan 1873, s. 2.

¹⁰⁸ DVG, No: 128, 26 Ocak 1872, s. 1.

çok yaşa” nidalarından sonra fakir mahpuslara dağıtılmıştır. Buradaki devlet dairelerini ve okulları ziyaret ettikten sonra Ergani’ye gelen Halid Bey, burada da imalatları devam eden yol ve köprüleri teftiş ederek yeni yapılacak büyük bir köprünün temel taşını yerine koymuş ve ardından Makam Dağı’nın zirvesinde Bulunan Zülküfil Peygamber’in makamına giderek dua etmiştir. Daha sonra imar faaliyetlerini teftişe devam eden Halid Bey, bir buçuk saat süren Şa’ba yolunun Samsun-Bağdat şosesine bağlanması için gerekli kişilere emir verdikten sonra Eğil’e gitmek üzere hareket etmiştir.¹⁰⁹

Gazetede Diyarbakir’e bağlı olan diğer yerler gibi Ergani’nin de tarihî ve önemli yerleri tanıtılmıştır. 10 Kasım 1872 tarihli bir habere göre Ergani Kasabası’nın da içerisinde bulunduğu kale, son derece sağlam burçlarının yanında oldukça derin dört su sarnıcına sahiptir. Sarnıçlar, taştan oyulmuş ve araları kemerlerle güçlendirilmiştir. İçinde daima oldukça lezzetli su bulunmaktadır. Bu su yaz aylarının en sıcak günlerinde dahi “ağız dayanamayacak derecede” soğuktur. Ergani’nin güneybatısında iki saat mesafede bulunan “Sultanpınarı” adı verilen bir çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin bulunduğu odanın yan tarafında bulunan mağara yine tarihîdir. Taştan oyulmuş olan mağaranın içinde lezzetli bir su kaynağı vardır. Suya mağaranın kapısından başlayan merdivenler takip edilerek inilir. Yine buraya bağlı bulunan Çermik’te de suru dahi olan çok eski bir kale varsa da burası daha sonra yıkılarak tamamen harabe olmuştur. Aynı habere göre Çermik Kasabası’nın bitişiğinde bulunan dağa uzaktan bakıldığında taşlar asker, dağ ise ordu gibi görünmektedir.¹¹⁰

Gazetede o dönem yapımına başlanan Hicaz Demiryolu için yapılan yardımlara yer verilmiştir. İçerisinde Ergani’nin de bulunduğu Diyarbakir ve mülhakatından 26 Kasım 1900 itibariyle merkez bütçeye 417.012 kuruş 30 para yardım yollanmıştır.¹¹¹ Gazetede dönem dönem yardım yapanların isimleri ve yardım miktarları da yayınlanarak ahali bu konuda teşvik edilmiştir.¹¹²

SONUÇ

Diyarbakir Vilayet Gazetesi’nde çıkan haberlerden hareketle ortaya çıkan bu çalışmada Ergani ve çevresinin durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ga-

¹⁰⁹ DVG, No: 1255, 28 Ekim 1901, s. 1.

¹¹⁰ DVG, No: 118, 10 Kasım 1871, s. 3; Bu haber Diyarbakir Vilayet Salnamesi’nin 3. defasında aynen basılmıştır. Bkz: İzgöer, *Diyarbakir Salnameleri*, C. 1, s. 207-208.

¹¹¹ DVG, No: 1208, 26 Kasım 1900, s. 1.

¹¹² DVG, No: 1209, 3 Aralık 1900, s. 1; DVG, No: 1210, 10 Aralık 1900, s. 3; DVG, No: 1211, 17 Aralık 1900, s. 2; DVG, No: 1213, 31 Aralık 1900, s. 2.

zetenin elde bulunan sayıları üzerinde yapılan taramada konu ile ilgili altmış yedi habere ulaşılmıştır. Gazetede ulaşılan haberler içerisinde imar faaliyetleri en fazla ele alınan konuların başında gelmiştir. Özellikle İstanbul-Bağdat ve Samsun yolunun Ergani'den geçmesi nedeniyle burada yol ve köprü inşaatlarının uzunca bir süre devam edilmiştir. Öte yandan başta kamu binaları olmak üzere diğer inşaatlar ile ilgili de haberler yayınlanmıştır. Neredeyse bütün imar faaliyetleri ahaliden iane usulü toplanan yardımlarla yapılmıştır. Gazete ise bu yardım kampanyalarının merkezinde yer almış; yapılan yardımlar gazetede yayınlanarak ahali bu yolda teşvik edilmeye çalışılmıştır.

Gazetede Ergani ve çevresiyle ilgili çok sayıda afet ve doğa olayı haberi de yayınlanmıştır. Özellikle 1874 ve devam eden yılda başta Mamûratü'l-âziz'de meydana gelen depremlerin yansımaları bütün detaylarıyla gazetenin birçok sayısında ele alınmıştır. Ergani ve çevresi de bu depremlerde en fazla zarar gören yerlerden birisi olmuştur. Ahali uzunca bir süre ağaç vb. malzemeden yaptıkları kulübelerde kalmak zorunda kalmıştır. Buralardaki depremlerde için çok sayıda yardım kampanyası yapılmıştır. Öte yandan bahsedilen süreçte Ergani ve çevresi ile ilgili farklı konularda da haberler çıkmıştır. Bu haberlerden bazıları bugün gazetecilik deyiimiyle üçüncü sayfa haberi olarak isimlendirilen cinayet ve yaralamalı olaylardır. Ayrıca gazetede tanıtıcı haberler ile bazı absürt ve paranormal olaylara da yer verilmiştir. Burada altı çizilmesi gereken nokta gazetenin ilk dönemde oldukça zengin iken ilerleyen süreçte içerik yönünden son derece zayıfladığıdır. Söz gelimi ilk dönemlerde ahalinin başta çiftçilik-hayvancılık ve diğer konularda bilinçlendirilmesine çalışılırken sonraki süreçte sadece merkezden gelen yazılar ile bazı günlük meseleler üzerinde durulmuştur. Bu çalışma, Ergani ve çevresinin daha sonraki süreçte bağlandıkları merkezlerdeki gazetelerle birlikte değerlendirildiği takdirde daha fazla bilgiye ulaşılabacağı açıktır. Özellikle Mamûratü'l-âziz Gazetesi bu anlamda önemlidir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.): 18/15.

Gazeteler ve Süreli Yayınlar

Diyarbakir Vilayet Gazetesi: No. 1, 3 Ağustos 1869; No. 15, 12 Kasım 1869; No: 16, 19 Kasım 1869; No: 17, 26 Kasım 1869; No. 21, 24 Aralık 1869; No: 22, 31 Aralık 1869; No: 49, 18 Temmuz 1870; No: 54, 11 Ağustos 1870; No: 56, 25 Ağustos 1870; No: 64, 21 Ekim 1870; No: 74, 30 Aralık 1870; No: 94, 26 Mayıs 1871; No: 118, 10 Kasım 1871; No: 126, 12 Ocak 1872; No: 128, 26 Ocak 1872; No: 129, 1 Şubat 1872; No: 132, 2 Mart 1872; No: 144, 23 Mayıs 1872; No: 146, 6 Haziran 1872; No. 150, 4 Temmuz 1872; No. 151, 11 Temmuz 1872; No. 153, 25 Temmuz 1872; No: 154, 1 Ağustos 1872; No: 157, 23 Ağustos 1872; No: 171, 28 Kasım 1872; No: 174, 26 Aralık 1872; No: 181, 20 Şubat 1873; No: 190, 25 Nisan 1873; No: 192, 8 Mayıs 1873; No: 200, 3 Temmuz 1873; No: 228, 24 Ocak 1874; No: 230, 14 Şubat 1874; No: 233, 5 Mart 1874; No: 238, 10 Nisan 1874; No. 239, 16 Nisan 1874; No: 241, 30 Nisan 1874; No: 242, 7 Mayıs 1874; No: 244, 22 Mayıs 1874; No: 263, 2 Ekim 1874; No: 268, 6 Kasım 1874; No: 269, 20 Kasım 1874; No: 278, 29 Ocak 1875; No: 281, 18 Şubat 1875; No: 287, 2 Nisan 1875; No: 289, 15 Nisan 1875; No: 294, 20 Mayıs 1875; No: 321, 25 Kasım 1875; No: 351, 1 Temmuz 1876; No. 365, 12 Ekim 1876; No: 1175, 16 Nisan 1900; No: 1180, 21 Mayıs 1900; No: 1198, 17 Eylül 1900; No: 1208, 26 Kasım 1900; No: 1209, 3 Aralık 1900; No: 1210, 10 Aralık 1900; No: 1211, 17 Aralık 1900; No: 1213, 31 Aralık 1900; No. 1225, 24 Mart 1896; No: 1255, 28 Ekim 1901; No: 1258, 18 Kasım 1901; No: 1284, 19 Mayıs 1902; No: 1285, 26 Mayıs 1902; No: 1290, 30 Haziran 1902.

Araştırma & İnceleme Eserler

ACAR, Kadir, "Diyarbakir Vilayeti'nin Kurulması ve İlk Mülki Taksimatı", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 63-76.

ARSLAN, Hasan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923) Diyarbakir Eyaleti/Vilayeti'nin İdari Teşkilatlanması", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 123-155.

ATALAY, Talip, "Yerel Bir Tarihi Kaynak Olarak Diyarbakir Vilayet Gazetesi ve Ermeniler", *AÜİFD* 47 (2006), S. I, s.143-158.

ATALAY, Talip, "Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbakir Vilayet Gazetesi", *AÜİFD* XLVIII (2007), S. I, s.135-151.

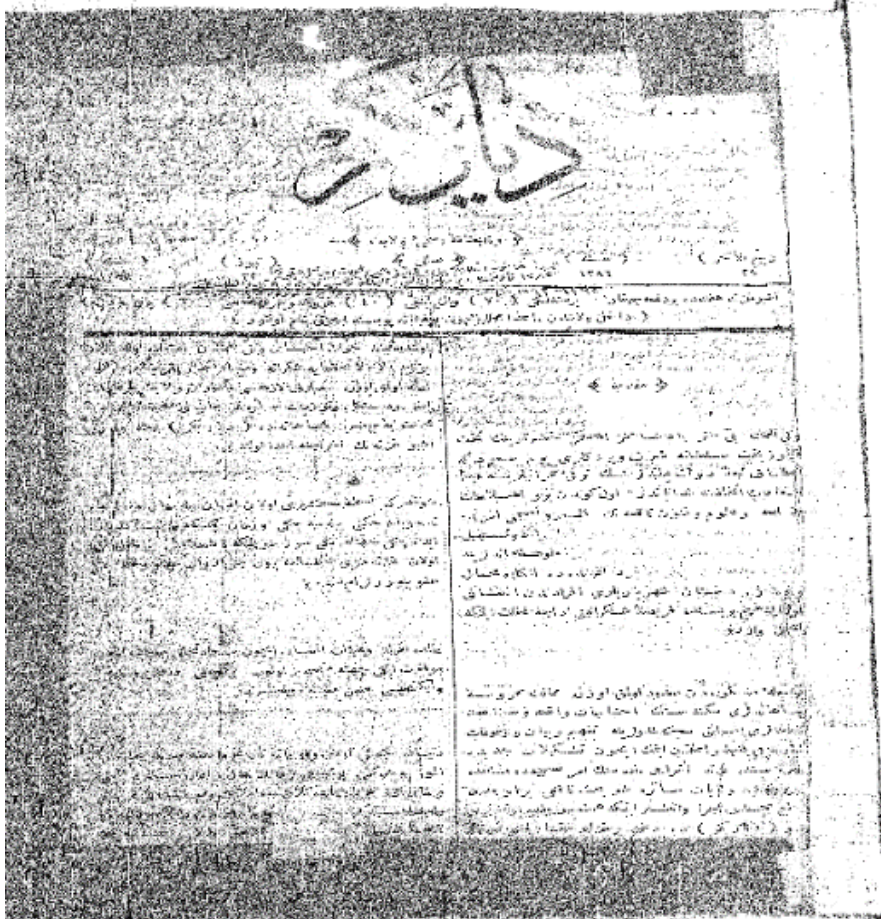
BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.

BEYSANOĞLU, Şevket, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi*, C. 2, Diyarbakır Belediyesi Yayınları, Ankara, 1990.

- BİNGÜL, Şeyhmus, "İttihat ve Terakki Döneminde Diyarbakır'da Yerel Basın: Dicle Gazetesi Örneği (1911-1915)", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 1 (26), Mart 2020, s. 258-276.
- ÇADIRCI, Musa, "19. yüzyılda Yönetim Merkezi Diyarbakır", *Tüm Yönleriyle Diyarbakır 2. Sempozyumu*, Haz. Necdet Adabağ, Remzi İnanç, İlhami Nalbantoğlu, Zülfükar Sayın, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, s. 23-28.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, T.T.K., Ankara, 1997.
- ÇETİN, Emrah, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı*, T.T.K., Ankara, 2017.
- DERİNGİL, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- DURMUŞ, Esen, *Ergani İlçesi'nin Coğrafyası*, Fırat Üniversitesi S.B.E., Elazığ, 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- EVLİYÂ Çelebi *Seyahatnamesi 4. Kitap 1. Cilt*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk Taksimatı", *Tarih Dergisi*, S. 23, s. 23-34.
- ISSAWİ, Charles, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1980.
- İZGÖER, Mehmet Zeki, *Diyarbakır Salnameleri*, C. 1, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999.
- İZGÖER, Mehmet Zeki, *Diyarbakır Salnameleri*, C. 3, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999.
- KOLOĞLU, Orhan, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 68-93.
- MUSTAFAYEV, Söhrab, *Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Ergani Bakır Madenleri İşletmesi (1923-1960)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi S.B.E., Van, 2020, (Basılmamış Doktora Tezi).
- Nizamoğlu, Yüksel, "Manastır Vilayet Gazetesi Gözüyle Manastır (1905-1906)", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, Haz. Mustafa Özkan-Enfel Doğan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 645-665.
- ORTAYLI, İlber, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 231-244.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, "1867 Vilayet Düzenlemesinden I. Dünya Savaşı Başlarına Kadar Diyarbakır'da Mülkî Yapı", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 77-122.
- SEVİM, Ali, Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, T.T.K., Ankara, 1980.
- TAŞKIN, Ünal, "Diyarbakır Vilayet Matbaası", *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ed. İbrahim Özcoşar vd., Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 363-378.

- VARLIK, Bülent, "Yerel Basının ncs: Vilâyet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 99-102.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, "Diyarbakır Eyaleti'nin Tanzimat'a Dâhil Edilmesiyle Şehir ve Eyalet Yönetimi'nde Ortaya ıkan Meseleler", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 1, Ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2019, s. 21-62.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, T.T.K, Ankara, 1995.
- ZENGİN, Ersoy, "Ergani Bakır Maden-i Hümayûnu (1900-1918)", *Atatürk Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, Haziran 2018 22(2), s. 933-959.

EKLER

Diyarbakir Vilayet Gazetesi'nin 3 Ağustos 1869

